

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет філології

Кафедра української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему: «Мовний етикет в епістолярії Василя Стефаника»

Виконала: студентка II курсу,
групи Узмф-22
спеціальності 035 Філологія
035.01 Українська мова і література
Хорощак М.Д.

Керівник – кандидат філологічних наук,
доцент Семенюк О.А.

Рецензент – кандидат філологічних наук,
доцент Процюк Л.Б.

Івано-Франківськ – 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОГО ЕТИКЕТУ	8
1.1. Мовний етикет як об'єкт наукових досліджень у мовознавстві	8
1.2. Культура спілкування: мовні та позамовні чинники	12
1.3. Етикетні формули як елементи мовного етикету	15
Висновки до розділу 1	19
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕТИКЕТНИХ ФОРМУЛ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА	21
2.1. Епістолярій В. Стефаника як джерело мовознавчих студій	21
2.2. Особливості етикетних формул у комунікативних ситуаціях епістолярію В. Стефаника	26
2.2.1. Мовні засоби вираження комунікативної ситуації привітання	26
2.2.2. Мовні засоби вираження комунікативної ситуації звертання	28
2.2.3. Мовні засоби вираження комунікативної ситуації прохання	37
2.2.4. Мовні засоби вираження комунікативної ситуації вдячності	46
2.2.5. Мовні засоби вираження комунікативної ситуації вибачення	53
2.2.6. Мовні засоби вираження комунікативної ситуації побажання	58
2.2.7. Мовні засоби вираження комунікативної ситуації прощання	62
2.3. Етнічно-національна специфіка мовного етикету в листах В. Стефаника	69
Висновки до розділу 2	73
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79

АНОТАЦІЯ

Магістерську роботу присвячено дослідженню етикетних формул в епістолярії Василя Стефаника. Матеріалом для дослідження послугувала епістолярна спадщина письменника, представлена в новому виданні його творів.

Визначено епістолярій письменника як джерело мовознавчих досліджень, виокремлено етикетні формули привітання, звертання, побажання, вибачення, подяки, прохання, прощання в листах, проаналізовано їхній лексичний склад, семантику, структуру, морфологічні особливості. З'ясовано, що серед найбільш уживаних етикетних формул у листах є звертання, оскільки вони виконують функцію першої фрази: етикетні формули привітання у «чистому» вигляді не властиві епістолам письменника, оскільки замість них використовуються конструкції звертання. Зауважено, що формули етикету прощання мають додаткове семантичне навантаження побажання та прохання. Такі формули використовуються у високій та нейтральній тональності, відображають світоглядне уявлення В. Стефаника, мають високий ступінь увічливості.

Вибір тієї чи іншої етикетної формули зумовлений низкою чинників, серед яких соціальна роль, статус співрозмовників, важливість умов оточення, в яких перебував автор листів. Звернено увагу на міжситуативні етикетні конструкції, в яких відбито невербальні ситуації спілкування (поклін, стискання руки, обійми, поцілунки). Окреслено характерні риси епістолярного ідіостилю письменника, що виявляються через особливості функціонування етикетних формул. Наголошено на тому, що формули етикету в Стефаникових листах відповідають умовам спілкування та залежить від характеру взаємин адресанта й адресата.

Встановлено, що Василь Стефаник за допомогою етикетних формул відбив у листах риси української ментальності – побожність, доброзичливість, пошанування старших за віком, шанобливе звернення до жінки.

Ключові слова: мовний етикет, мовленнєвий етикет, епістолярний стиль, формула етикету, комунікативна ситуація, культура спілкування.

ВСТУП

Однією з ознак сучасної лінгвістики є прагнення зрозуміти складну природу людської комунікації, де мова є найважливішим засобом спілкування та взаємодії і де люди можуть впливати на мовленнєву діяльність інших мовців. У рамках цієї загальної проблеми важливим є вивчення мовного етикету як безпосередніх правил комунікативної поведінки в різних життєвих ситуаціях. Мовний етикет неодноразово був предметом дослідження українських мовознавців, зокрема Б. Антоненка-Давидовича, Н. Бабич, Ф. Бацевича, С. Богдан, Л. Булаховського, П. Дудика С. Єрмоленко, С. Караванського, О. Пономаріва, О. Сербенської, І. Фаріон, Є. Чак та ін., які стверджували про відбиття національно-культурних рис українців у мовленні через етикетні формули.

Одним із джерел вивчення етикетних формул можна вважати епістолярій, адже сама суть листів уже передбачає наявність у них виразів, що репрезентують ситуацій привітання, звертання, подяки, вибачення, прощання та ін. Безперечно, у розвитку українського епістолярію важливу роль відігравали та відіграють окремі люди – письменники, громадські діячі, учені. Їхні листи містять безцінну культурно-історичну спадщину: окрім висвітлення суспільно-політичних поглядів, обговорення мовно-літературних проблем, вони фіксують питомі особливості мови на синхронному зрізі. У листах українських митців слова наша мова є не лише засобом спілкування, вираження думок, а й інструментом творення національної свідомості.

Актуальність роботи полягає в тому, що листи зберегли для нас значну кількість варіантів етикетних формул, властивих різним комунікативним ситуаціям, які відбивають сутність духовності українського народу. Аналіз епістолярної спадщини дає можливість наскрізно простежити особливості мовлення, опосередкованого формою листа, допомагає розкрити специфіку мовної поведінки в різних комунікативних ситуаціях та особливості національного мислення.

Нашу увагу привернули листи Василя Стефаника, унікальність яких у тому, як стверджувала Михайлина Коцюбинська, що в них Стефаник творив сам себе [41, с.172]. Постать В. Стефаника є знаковою в українській літературі, однак його епістолярій все ще залишається малодослідженим порівняно з новелістикою. У значній кількості наукових розвідок, переважно літературознавчого спрямування, безумовно, учені звертаються до листів письменника, але з метою розкриття його філософського, естетичного світогляду чи поглиблення аналізу художніх творів новеліста.

Серед мовознавчих напрацювань найперше варто згадати аналітичну розвідку В. Грещука, який зосередився на мовних аспектах епістолярію [26]. Чи не найбільше уваги етикетним формулам епістолярію В. Стефаника приділила С. Богдан. Дослідниця проаналізувала типологічне й індивідуальне в епістолярній поведінці письменника на матеріалі звертань [7], а також охарактеризувала відтворені у формулах увічливості діалектні риси [10]. В україністиці також є праці, у яких етикетні формули епістолярію Стефаника розглянуті побіжно, оскільки в них його листи слугують джерельною базою разом з листами інших письменників того періоду (див. [32]). Разом з цим, немає окремого дослідження особливостей мовного вираження та функціонування формул мовленнєвого етикету в листах Василя Стефаника загалом.

Тому **метою** магістерської праці є системний аналіз етикетних формул, зафіксованих в епістолярії В. Стефаника.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- 1) розкрити сутність понять «мовний етикет», «мовленнєвий етикет» у мовознавстві;
- 2) класифікувати формули мовленнєвого етикету, ужиті у листах Василя Стефаника, відповідно до комунікативних ситуацій;
- 3) виявити мовні засоби, якими експліковані етикетні формули в епістолярії В.Стефаника, схарактеризувати структуру цих одиниць;

4) з'ясувати функціонально-стилістичні особливості формул мовленнєвого етикету в Стефаникових листах;

5) описати національну специфіку етикетних формул в епістолах В. Стефаника.

Об'єкт дослідження – мовний етикет у листах В. Стефаника.

Предмет – особливості мовного вираження та функціонування етикетних формул в епістолярії В. Стефаника.

Матеріалом дослідження слугували різноструктурні етикетні формули в листах Василя Стефаника, зібраних у новому виданні доробку письменника – томі I, книзі 2 («Листи») [69]. Загальна кількість виявлених та проаналізованих одиниць – понад 600.

Методи дослідження. Мета, завдання та матеріал магістерської роботи зумовили застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Найперше під час написання магістерської роботи було використано метод суцільної вибірки, за допомогою якого виявлено матеріал для дослідження. Далі з-поміж загальнонаукових методів застосовано методи аналізу й синтезу, спостереження, завдяки яким проаналізовано та узагальнено теоретичні передумови вивчення мовного етикету. Висвітлення аспектів структури, семантики й функцій формул мовленнєвого етикету здійснено за допомогою описового методу, семантичного аналізу (для пояснення лексичного значення досліджуваних одиниць), контекстуально-інтерпретативного прийому (для інтерпретації етикетних формул в контексті прагматичного змісту), лінгвокультурологічного аналізу (для визначення духовних цінностей адресанта, його належності до національної спільноти).

Наукова новизна роботи визначається тим, що вперше запропоновано окреме дослідження формул мовленнєвого етикету в листах Василя Стефаника. Загалом поглиблено аспект мовознавчих студій, пов'язаний із вивченням індивідуально-авторської моделі світу письменника.

Практичне значення магістерської роботи полягає в тому, що запропоноване дослідження може бути використане під час підготовки до

навчальних занять із курсів сучасної української літературної мови, комунікативної лінгвістики, дискурсознавства, стилістики, лінгвопрагматики, культурології. Дослідження може бути цікавим тим, хто вивчає зв'язок між мовою і культурою, мовою і суспільством.

Апробація роботи. Деякі питання особливостей етикетних формул на позначення комунікативної ситуації прохання висвітлено у статті «Формули прохання в епістолярії Василя Стефаника», опублікованій у міжвузівському збірнику наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Актуальні питання гуманітарних наук» [61].

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (79 позицій). Загальний обсяг магістерської роботи – 85 сторінок.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОГО ЕТИКЕТУ

1.1. Мовний етикет як об'єкт наукових досліджень у мовознавстві

Для об'єктивного та методологічно правильного дослідження формул мовленнєвого етикету передусім варто з'ясувати співвідношення понять «мовний етикет» та «мовленнєвий етикет». Як зазначено в Енциклопедії української мови, мовний етикет – це «усталені мовні звороти, типові формули, які використовуються у певних ситуаціях спілкування і відповідають національним культурним традиціям суспільства або окремому соціуму» [73, с. 362]. У широкому розумінні мовний етикет – це узвичаєні правила, норми мовленнєвої поведінки людей в обставинах безпосереднього спілкування. Мовний етикет є неодмінною частиною культури. Мовний етикет реалізується в мовленнєвому етикеті – індивідуальних актах спілкування, в яких мовець обирає конкретні засоби вираження думки, відповідно до мети спілкування.

Мовленнєвим етикетом (також етикетом мовлення) називають набір правил і норм, які регулюють відповідність і прийнятність спілкування в різних ситуаціях [27, с. 274]. Мовленнєвий етикет, безперечно, реалізується під час комунікації (усної чи писемної форми) – цілеспрямованого процесу передавання інформації за допомогою мовного коду.

Сьогодні, коли можливості спілкування помітно розширилися, важливо володіти правилами мовленнєвого етикету, оскільки він визначає зміст тих чи інших принципів моральності, зазвичай має канонізований характер та національну своєрідність. Як свідчать лінгвістичні джерела, протягом нашої багатовікової історії була розроблена та вдосконалена унікальна система мовних формул, яка виражає культуру загалом й українську національну самосвідомість зокрема. Так, поняття мовного та мовленнєвого етикету неодноразово було предметом дослідження українських та закордонних

учених, зокрема цією цариною досліджень займалися Н. Бабич, Ф. Бацевич, І. Бехта, С. Богдан, І. Вихованець, О. Воропай, Н. Гуйванюк, С. Єрмоленко, Ю. Косенко, О. Селіванова, І. Слинько, М. Стельмахович, І. Фаріон, Г. Царевич, П. Браун, П. Грайс, С. Левінсон, Дж. Ліч та ін. У наш час є низка мовознавчих праць, у яких різноаспектно досліджено поняття мовленнєвого етикету як невід'ємної частини загальної культури нашого народу. Насамперед це праці Т. Панько, М. Білоус, М. Стахів, І. Цимбалюка, Я. Радевича-Винницького, А. Демченко, В. Кононенка, С. Богдан та ін. Натрапляємо і на дослідження формул мовленнєвого етикету в українській епістолярній спадщині (С. Богдан, К. Ленець, Н. Журавльова, Ю. Новикова та ін.).

Залежно від аспекту дослідження у мовознавстві стали формули мовленнєвого етикету по-різному номінуються науковцями: «етикетні формули» (С. Богдан), «етикетні висловлення» (Н.Гуйванюк), «символічні лінгвокультуреми соціально-національної поведінки» (Л.Мацько), «формули мовного етикету» (О.Миронюк, Н.Плющ).

За С. Єрмоленко, мовленнєвий етикет варто розуміти як прийняту в певній культурі сукупність вимог до форми, змісту, характеру порядку та ситуативної доречності виразів [29, с. 11].

О. Бігич визначає мовленнєвий етикет як сукупність вимог щодо форми, змісту, послідовності, характеру та ситуативної придатності вживання узвичаєних мовних виразів і правил мовленнєвої поведінки в певній культурі [6, с.61]. Ці правила регулюють мовленнєву поведінку через систему державних стереотипів, прийнятих суспільством стійких формул спілкування для встановлення, підтримки або припинення контакту між співрозмовниками.

На національний характер мовного етикету звертає увагу Л. Лужецька, зазначаючи, що «мовний етикет – це національно специфічні правила мовної поведінки, які реалізуються в системі стійких формул і виразів, що рекомендуються для використання в різних ситуаціях ввічливого контакту зі

співбесідником, зокрема під час привітання, знайомства, звернення до співбесідника, висловлення подяки, прощання тощо» [45, с. 510].

Український мовленнєвий етикет, за спостереженням Мирослава Стельмаховича, є національним кодексом словесної добропристойності, правилами ввічливості. Він сформувався історично в культурних верствах нашого народу й передається від покоління до покоління як еталон порядної мовленнєвої поведінки українця, виразник людської гідності та честі, української шляхетності й аристократизму духу [66, с. 20].

Як бачимо, у більшості визначень мовленнєвого етикету зосереджена увага на культурологічному аспекті, що дає підстави вважати, що цей феномен функціонує на межі лінгвістики, культурології, етнографії, психології та інших гуманітарних дисциплін.

«Етикетність спілкування полягає не тільки у нормативному застосуванні формул мовного етикету у стандартних етикетних ситуаціях. Вона має значно ширший засяг, охоплює комунікативну поведінку людини загалом. Адже і за межами етикетних ситуацій вербальне (і невербальне) мовлення може мати прикмети, які засвідчують ввічливість, тактовність, доброзичливість мовця у ставленні до комунікативного партнера (партнерів, аудиторії), а може, навпаки, створювати про мовця враження як про людину невиховану, нетактовну, грубу. З іншого боку, формальне дотримання правил мовного етикету не завжди викликає довіру й повагу до мовця» [59, с. 6].

Під час комунікативного акту той, хто говорить, активно використовує етикетні кліше, які засвідчують його ввічливість і впливають на весь перебіг спілкування, а отже, допомагають досягти комунікативної мети. Це дає підстави Л. Гнатюк вивчати етикетне спілкування в контексті категорії ввічливості [23]. На думку дослідниці, етикетні стратегії дають змогу ефективно досягати мети спілкування у будь-яких ситуаціях міжособистісної комунікації.

Не можемо оминати увагою спеціальну лінгвістичну розвідку В. Сімовича «Наша товариська мова», присвячену питанню вироблення

мовленнєвого етикету, у якій мовознавець своєрідно трактує етикетні мовні формули, що здавна «на цілій Україні» вживають люди «при зустрічі, при вітаннях, прощаннях, перед їжею, після неї і т. д.» [63, с. 283]. Автор зауважує, «що, кидаючи чомусь народні товариські вислови (не раз цілком непотрібно), ми витворюємо інтелігентську товариську мову – не на основі своїх мовних законів і не з духом української мови, а ліземо за чужими зразками ...» [63, с. 289].

З цього варто зробити висновок, що мовленнєвий етикет є духовним надбанням кожного народу, яке можна розглядати в когнітивному, психолінгвістичному, соціолінгвістичному та етнокультурному вимірах. З урахуванням цих аспектів виникає проблема взаємозв'язку соціального та індивідуального у спілкуванні мовців.

З функціонального погляду, мовленнєвий етикет є соціально-лінгвістичним явищем, в основі якого спеціалізовані комунікативні функції, серед яких: фатична, регулятивна, конотативна, апелятивна, імперативна, експресивна, волюнтативна та ін. [18].

Можемо визначити мовленнєвий етикет як правила, які регламентують мовленнєву поведінку мовця, систему стійких формул спілкування, прийнятих суспільством з метою досягнення комунікативної цілі.

Мовленнєвий етикет – це мікросистема стійких формул спілкування, прийнятих у суспільстві та призначених для підтримання спілкування у певній тональності та встановлення контакту між співрозмовниками [38, с. 176].

Отже, мовленнєвий етикет – це сукупність норм і правил поведінки, що виражаються в мовних формах і засобах, які використовуються в різних ситуаціях спілкування. Мовленнєвий етикет є об'єктом наукових досліджень у мовознавстві, оскільки він відображає культурні, соціальні, психологічні та історичні особливості мовної спільноти. Мовленнєвий етикет також є важливим засобом формування і підтримання взаєморозуміння, поваги та співпраці між людьми.

Отож усебічне і системне вивчення українського мовленнєвого етикету передбачає об'єднання зусиль лінгвістів та етнолінгвістів, педагогів, соціологів, психологів, етнографів, культурологів тощо. Необхідність комплексного вивчення мовленнєвого етикету в наш час посилюється різними чинниками, наприклад, зростанням уваги до проблем мовленнєвої діяльності.

1.2. Культура спілкування: мовні та позамовні чинники

У час інформаційних технологій культура спілкування стає ключовим аспектом сучасного суспільства, оскільки може компенсувати гармонійну взаємодію між людьми, вплинути на якість міжособистісних відносин та рівень розуміння одне одного. Культура спілкування охоплює як мовні, так і позамовні чинники, і їхня взаємодія є головним аспектом успішного спілкування.

У словнику лінгвістичних термінів автори виокремлюють дві сфери культури – матеріальну й духовну [29, с.81]. Якщо до матеріальної культури належать предметні результати діяльності людей (твори мистецтва, споруди та ін.), то духовна культура охоплює явища, пов'язані з інтелектуальною діяльністю, свідомістю (мова, знання, уміння та ін.) [29]. Безперечно, в нашому аспекті дослідження культура безпосередньо пов'язана з мовою. Мову варто трактувати як складник культури.

Е. Сепір вважав, що «мова не існує поза культурою, тобто поза соціально-успадкованою сукупністю практичних навичок та ідей, що характеризують наш спосіб життя» [62, с. 185]. Цей науковий підхід дає змогу включити до складу комунікації поряд з мовою, мовленням, мовленнєвою діяльністю ще один компонент – культуру як сукупність досвіду людей. Мову необхідно вивчати одночасно з вивченням культури і спиратися на використання кумулятивної функції мови, оскільки мова виступає в цій

функції об'єднувальною ланкою між поколіннями, засобом передавання колективного досвіду.

У процесі спілкування, незалежно від форми (усної чи писемної), можна виділити три етапи: 1) початковий, під час якого встановлюються контакти (реалізація фатичної функції мови); 2) основний, за якого реалізується така послідовність дій: встановлюється мета спілкування, взаємоаналіз позицій, пошук взаємовигідних рішень, визначення перспектив спілкування та ін.; 3) завершальний, під час якого формуються висновки.

Передавання інформації під час спілкування відбувається через вербальні (слово, мовлення) канали зв'язку. Мовні чинники є основою спілкування. Вони поєднують вживання правильної граматики, лексики та загалом структури мови. Один із перших аспектів мови, на який варто звернути увагу, – це грамика та лексика. Грамика визначає правила правильної побудови речень, тимчасом як лексика пов'язана з добором слів для передавання точного змісту.

Важливо дотримуватися мовних норм та використовувати відповідний стиль мовлення залежно від ситуації спілкування. Володіння мовленням визначає характер першого враження про людину і впливає на довіру до неї в подальшому спілкуванні. Знання мовленнєвого етикету свідчить про змістовність, чіткість і виразність мовлення, а також про інтелектуальність мовця. Змістовність мовлення визначається обсягом думки, що міститься в повідомленні. Зрозумілість мовлення визначається вибором матеріалу, легкого для сприйняття адресатом, і формою, у якій воно подається. Виразність визначається інтенсивністю емоцій, інтонацією та експресією. Саме останні засоби належать до позамовних чинників, структурованих тоном мови, жестами, мімікою та іншими невербальними засобами.

Серед невербальних засобів спілкування Т. Чмут та Г. Чайка першою виокремлюють оптико-кінетичну систему, що складається з міміки, жестів і пантоміміки, рухів тіла (кінесики). Далі дослідники виділяють

паралінгвістичну та екстралінгвістичну системи. Паралінгвістична система – це вокалізації, тобто якості голосу, його діапазон, тональність. Екстралінгвістична система – це темп, паузи, різні вкраплення в мову (плач, сміх, кашель тощо). Ці види засобів вважалися традиційно навколотовними прийомами, які доповнюють семантично значущу інформацію [75, с. 115]. З-поміж невербальних засобів особливою є система організації простору і часу спілкування – проксеміка, тобто розміщення учасників зустрічі, та доцільні, прийняті в різних ситуаціях і культурах часові характеристики різних форм спілкування. Специфічною, знаковою системою у невербальній комунікації є контакт очей, який є основним засобом візуального спілкування.

Найвиразнішим і найпотужнішим засобом невербаліки вважаються жести. Жестикуляція збільшується при емоційному піднесенні. Вона підсилюється тоді, коли суб'єкти мають недостатній зворотний зв'язок і певні труднощі при передаванні інформації один одному. Варто виокремлювати також жести, якими користуються разом із мовою, й ті, що називаються самостимулювальними. Їх чергування робить спілкування цікавішим та емоційнішим [54].

Крім оптико-кінетичних засобів спілкування, існує комплекс акустичних засобів екстралінгвістичних і паралінгвістичних сигналів. Насамперед це швидкість мовлення, висота голосу, його тональність, діапазон. Не забуваймо, що важливою ознакою культурного мовлення є вміння робити паузи під час розмови, що на письмі відповідає вдало підібраним розділовим знакам. Що більш вдало мовець поєднує всі засоби (вербальні та невербальні) спілкування, то більш ефективним воно стає. С. Боднар зауважує, що ці компоненти залучаються до комунікації цілеспрямовано, у певній кількості, у певній комбінації і в певній послідовності, тобто формується такий синтез комунікативних засобів, який з урахуванням ситуації спілкування, домінуючої мотивації й минулого досвіду спілкування забезпечує досягнення запланованого результату [14]. Постійний перерозподіл функціонального навантаження між лінгвістичними та нелінгвістичними

знаками передавання мовної інформації відбувається в природній мові, а сама інформативність знаків має ситуативний характер, наприклад, вербальні засоби найчастіше переважають у нейтральних ситуаціях, а немовні засоби виступають взаємодоповнювальними, компенсувальними.

Зауважимо, що для різних ситуацій спілкування характерна своя тональність спілкування (тобто соціальна якість спілкування, яку можна визначити як ступінь дотримання етичних норм у процесі комунікації). У зв'язку з цим виділяють п'ять видів тональностей спілкування:

1. Висока тональність характерна для зустрічей на найвищому рівні – сфера суто формальних суспільних структур (урочисті збори, засідання, презентації, ювілейні заходи, пресконференції, брифінги тощо).

2. Нейтральна тональність панує у сфері офіційних установ під час спілкування з колегами, співробітниками.

3. Звичайна тональність реалізується у сфері побуту (магазин, майстерня, пошта, транспорт тощо).

4. Фамільярна – в сім'ї, дружньому товаристві.

5. Вульгарна – у соціально неконтрольованих ситуаціях і перебуває за межею літературної мови.

Основними чинниками, що впливають на вибір словесної формули в конкретній ситуації спілкування, можуть бути: 1) вік, стать, соціальний статус адресата; 2) особисті якості співрозмовників; 3) комунікативні умови (місце, час, тривалість спілкування); 4) характер взаємин між співрозмовниками та ін.

Отже, аналіз теоретичного матеріалу дозволив дійти висновку, що мовленнєвий етикет є обов'язковою частиною мовної культури, яка визначається як сукупність світоглядних та спеціальних знань, якостей, умінь, навичок мовця. Тому, щоб оволодіти мовною культурою спілкування, необхідно активно використовувати вербальні та невербальні засоби спілкування, обов'язково ознайомитися з формулами мовленнєвого етикету та національною специфікою їхнього застосування.

1.3. Етикетні формули як елементи мовного етикету

Етикетні формули – це мовні одиниці, які виражають повагу, ввічливість, подяку, привітання, прощання, вибачення та інші соціальні дії в спілкуванні. Вони є важливою складовою культури мови та сприяють створенню позитивного іміджу мовця. Етикетні формули можуть бути реалізовані в різних мовних формах, таких як слова, фрази, речення, інтонація, жести чи міміка.

Ці шаблонні фрази не створюються в процесі розмови, а відтворюються в типових ситуаціях спілкування, полегшуючи комунікацію. Незважаючи на шаблонність етикетних формул і частково ритуалізований характер їх використання, мовленнєвий етикет має важливе значення для життя суспільства і функціонування мови. Саме в цьому аспекті найяскравіше виявляється характер мовної культури, духовні цінності, етичні орієнтири суспільства і характер стосунків між людьми. Це сфера мови і культури, яка стосується всіх членів суспільства, незалежно від їхнього соціального статусу. З цього доходимо висновку, що етикет спілкування – явище універсальне. Водночас він характеризується етнічною специфікою та національною неповторністю. Це зумовлено, з одного боку, такими особливостями, як релігійні впливи, рівень культурно-цивілізаційного розвитку та інше, а з іншого – темпераментом, вдачею, духовністю та національною специфікою населення [4, с. 261].

Як уже було зазначено, у мовознавстві для позначення поняття «етикетні формули» функціонує низка синонімічних словосполук, зокрема вироблені віками стереотипи ввічливості учені називають по-різному: формули ввічливості (Н. Плющ), етикетні вирази (С. Богдан), стійкі формули спілкування (О. Мацько), етикетні одиниці (Г. Татаревич), стилістичні формули (М. Гудзій, С. Богуславський), стійкі висловлювання, фразеологічні

речення (Н. Формановська). Як бачимо, у кожній назві закладено статичний склад, трафаретний характер етикетних формул.

Переважно вчені звертають увагу на лексичний, прагматичний, соціологічний та культурологічний аспект дослідження етикетних формул. Зокрема, дослідники аналізують лексичний склад, структуру, значення та функції етикетних формул, зважають на загальну функціональну типологію одиниць мовленнєвого етикету українського народу з найбільш типовими формулами для кожної ситуації. Із соціолінгвістичного погляду, при аналізі етикетних формул варто враховувати соціальні фактори, що впливають на вибір та вживання етикетних формул, такі як статус, роль мовців, комунікативна ситуація та ін., оскільки етикетні формули можуть бути формальними або неформальними залежно від ступеня знайомства та статусу співрозмовників. Якщо взяти до уваги культурологічний аспект, то тут переважно порівнюються етикетні формули різних мов та культур, виявляються їх спільні та відмінні риси.

Звернімося більш детально до елементів мовленнєвого етикету. Один з провідних фахівців з проблем мовленнєвого етикету Я. Радевич-Винницький чітко визначає стандартні етикетні ситуації і, відповідно, перелічує шаблонні етикетні формули, якими можна послуговуватися у відповідних ситуаціях. Дослідник вважає, що варто виокремлювати такі елементи комунікативних ситуацій: привітання, звертання, вибачення, подяка, побажання, прохання, знайомство, поздоровлення, запрошення, пропозиція, порада, згода, відмова, співчуття, комплімент, присяга, похвала прощання та ін. [59]. З-поміж них можна виокремити ті, які використовуються під час встановлення контакту між співрозмовниками (звертання, вітання), під час підтримування розмови (вибачення, подяка, прохання) та під час завершення мовленнєвого контакту (прощання, побажання). Однією з найбільш частотних формул мовленнєвого етикету є стійка фраза привітання – етикетний вислів, який використовується мовцем для встановлення контакту з іншими людьми або їхніми групами. Привітання можуть бути загальними або специфічними, залежно від часу

доби, свята чи події. Привітання також може бути формальним або неформальним, залежно від ступеня знайомства і статусу співрозмовника. Наприклад, найбільш нейтральними та загальними привітаннями є: *Добрый день! Доброго ранку! Вітаю!* Натомість до специфічних привітань можуть належати церковні привітання, як *Слава Йсу! Христос народився!* (та подібні) чи привітання неформальних зустрічей: *Привіт! Хеллоу! Здрастуйте! Моє шанування!* (та інші).

Усім вітальним фразам властива спільна етикетна спрямованість: засвідчити увагу до людини, добре ставлення до неї. Зазвичай після привітання йдуть фатичні (контактоустановлювальні) вислови, які використовуються не так для повідомлення важливої інформації, як для налагодження контакту та підготовки співрозмовника до сприйняття.

Після ситуації привітання найчастіше звертаються до особи, використовуючи етикетні формули звертання, що позначають особу чи осіб, до яких звернена мова. Звертання можуть бути вираженими як власними, так і загальними назвами, поширеними чи непоширеними, що теж залежить від комунікативної ситуації. Найчастіше у звертанні мовець вказує ім'я, прізвище, посаду чи родинні зв'язки: *Маріє Іванівно! Шановний пане! Дорога мамо!*

Подяка – це етикетний вислів, що виражає вдячність комусь за щось. Етикетні формули вираження подяки можуть бути простими та складними, наприклад: *Дякую! Спасибі за чудово виконану роботу!* Вибачення – це етикетна формула, яка використовується для визнання своєї помилки або провини перед іншою людиною чи групою людей. Вибачення можуть бути простими чи розгорнутими. Просте вибачення складається з одного слова або фрази, натомість розгорнуте вибачення містить пояснення причини або наслідку помилки та пропозицію відшкодування, наприклад: *Вибачте! Пробачте, що відволікаю Вас!*

Етикетна формула прохання – це спосіб висловити свою потребу або бажання звернутися до когось по допомогу, пораду, послугу. Етикетна формула прохання має враховувати ступінь знайомості, статус і тон між

співрозмовниками. Етикетна формула прохання може містити в собі звертання до адресата, наприклад, *шановний, дорогий, пане, пані*), вступну фразу, що виражає ввічливість, повагу, скромність або вибачення (наприклад, *будь ласка, дозвольте, пробачте, не могли б ви*) і саме прохання, що містить дієслово в наказовому способі або в інфінітиві (наприклад, *передайте, дайте, підкажіть, допоможіть* тощо).

Побажання – це етикетна формула, яка використовується для висловлення своїх позитивних очікувань або сподівань щодо майбутнього стану чи дії іншої людини або групи людей. Побажання виражає доброзичливе ставлення до співрозмовника і бажання йому чогось доброго та позитивного. Етикетні формули побажання можуть бути використані в різних ситуаціях спілкування, наприклад, при вітанні, прощанні, святкуванні тощо. Етикетні формули побажання залежать від національної культури, соціального статусу, стилю мовлення і теми розмови, наприклад: *Успіху! Нехай Вам щастить!*

Для того, щоб попрощатися з кимось увічливо і доброзичливо, використовують етикетні формули прощання. Прощання можуть бути загальними або специфічними залежно від часу доби, свята, події тощо. Прощання можуть бути також формальними або неформальними залежно від ступеня знайомства та статусу співрозмовників: *До побачення! На все добре! На добраніч!*

Безперечно, наведені нами етикетні формули та комунікативні ситуації не обмежують повноти мовленнєвого етикету, однак це головні сталі вислови, які є взаємопов'язаними та взаємозумовленими в процесі спілкування.

Отже, до основних етикетних формул та комунікативних ситуацій належать привітання, звертання, побажання, вибачення, прохання, подяка, прощання. У процесі комунікації вони виконують передусім комунікативну, фатичну, регуляційну імперативну, експресивну функції.

Висновки до розділу 1

Отже, у розділі 1 визначено сутність та зміст понять «мовний етикет», «мовленнєвий етикет». На основі теоретичних джерел з'ясовано, що мовленнєвий етикет – це етикетні формули, які забезпечують загальноприйняті в певному середовищі та у визначеній комунікативній ситуації рефлексії мовленнєвого контакту, підтримання спілкування в обраній тональності. Мовний етикет – це всі правила мовленнєвої поведінки, побудовані на соціальних ознаках мовців та стилістичних ресурсах мови. Сукупність усіх етикетних формул, які сформувалися в певній національній культурі, становить систему мовленнєвого етикету.

Етикетні формули визначають головні елементи комунікативних ситуацій: привітання, звертання, побажання, вибачення, подяки, прохання, прощання та ін. Етикетні формули є невіддільною частиною будь-якої національної культури, без якої неможливий процес спілкування. Мовленнєвий етикет формується під впливом культурних традицій і передається з покоління в покоління як стандарт мовленнєвої поведінки, вияв загальнолюдської гідності та честі.

Попри певну шаблонність етикетних формул і своєрідний ритуальний характер вживання, мовленнєвий етикет має важливе значення у життєдіяльності суспільства: він є індикатором стану мовної культури, духовних цінностей, етичних орієнтацій суспільства, у ньому найпомітніше виявляється характер взаємин між людьми. Це та частина культури, до якої причетні всі члени суспільства незалежно від соціальної ролі. Знання та використання етикетних формул покращує якість міжособистісних відносин і сприяє побудові успішної комунікації.

Безперечно, вияв мовленнєвого етикету можливий за участі мовців, зокрема адресата й адресанта в епістолярному стилі, про що детальніше в наступному розділі на прикладі листів Василя Стефаника.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕТИКЕТНИХ ФОРМУЛ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

2.1. Епістолярій В. Стефаника як джерело мовознавчих студій

Як ми уже зазначали, творчість Василя Стефаника була предметом мовознавчих досліджень, зокрема, різні мовні явища в новелах як основному жанрі художньої спадщини В. Стефаника досліджували, наприклад: Н. Журавльова (народнопісенні елементи з погляду стилістичного використання), І. Бабій (епітети на позначення кольороназв), З. Каспришин (епітети у функційно-стилістичному аспекті), Л. Кучеренко (порівняльні конструкції), Н. Бабич (особливості лексичного складу творів і фразеологію як один із засобів психологічного наративу), Я. Баран (фразеологічні діалектизми), П. Білоусенко (словотвірні діалектизми), Т. Євтушина (соматичні фразеологізми), Н. Дзюбшина-Мельник (лексичну варіативність та інваріантність), І. Кононенко (особливості прикметників); І. Коропенко (запозичену лексику), В. Олексенко (емоційно-експресивну лексику), Н. Сніжко (виробничу лексику). Не оминули увагу дослідників і синтаксичні особливості новел В. Стефаника, зокрема, емоційно-експресивні синтаксичні засоби вивчав Н. Грицак; дієслівне керування – М. Кобилянська; синтаксичні засоби експлікації трагізму – М. Ковальчук.

Як бачимо, увагу мовознавців привертала головно новели В. Стефаника, натомість мовні особливості епістолярної спадщини В. Стефаника й досі мало досліджені.

Якщо епістолярій Василя Стефаника і був предметом дослідження науковців, то більше уваги йому все-таки приділяли літературознавці. Мабуть, першим, кого зацікавили листи В. Стефаника, був його син Юрій, котрий у 1938 році видав розвідку «Дещо про листування Василя Стефаника». Суттєво доповнив учення про Стефаників епістолярій тернопільський дослідник

Володимир Гладкий, коли захистив кандидатську дисертацію за назвою «Епістолярна спадщина і новели Василя Стефаника» (1967 р.).

Оскільки в контексті нашого дослідження нас цікавлять мовні особливості епістолярію В. Стефаника, то розпочнемо з аналізу розвідки доктора філологічних наук В. Грещука, який зауважував про актуальність та перспективність дослідження мови епістолярної спадщини на рівні монографічного дослідження. Мовознавець стверджує, що епістолярій Стефаника неоднорідний за своїми мовними особливостями, загальною тональністю викладу думок, стилістикою, що зумовлено стосунками між новелістом та адресатом. Одні листи містять лише суху інформацію, інші – нові творчі ідеї чи роздуми на партійно-політичні теми, що перемежуються великою кількістю віртуозних мовних характеристик майбутніх персонажів та політичних діячів новел, треті – деталі душевного стану письменника, його настрою, емоцій чи ліричних роздумів [26].

Автор розвідки роздумує над співвідношенням української літературної мови та діалектної в листах новеліста і стверджує, що «мова епістолярної спадщини В. Стефаника з усією очевидністю свідчить про те, що він володів тогочасною українською літературною мовою, витвореною на базі говірок південно-західного наріччя, норми якої відбиті в граматиках О. Огоновського, С. Смаль-Стоцького, В. Сімовича та ін.» [26, с. 168].

Вдало пояснює проблему співвідношення літературної мови у творчості В. Стефаника І. Ковалик: «У лінгвальній свідомості В. Стефаника співіснували дві посестри української мовної системи, з яких одна являла собою територіально-діалектну систему на всіх мовних рівнях говірки його рідного села Русова, а друга – тодішня літературна мова, яку він засвоїв пізніше з книжок і з тодішнього літературного оточення» [36, с. 98]. Як бачимо, епістолярна спадщина Стефаника дає багатий матеріал для з'ясування низки питань, пов'язаних, зокрема, з використанням ним мовних засобів. Ідіостиль письменника дає можливість з'ясувати особливості лексичного складу листів та нюанси граматики ідіолекту письменника.

Більш предметно та вузько мовному аспекту епістолярію В. Стефаніка приділила увагу С. Богдан, яка у своїх наукових статтях вдалася до аналізу етикетних висловів. Як ми з'ясували, мовознавиця проаналізувала особливості типологічних й індивідуальних рис в епістолярній спадщині новеліста на матеріалі звертань, дослідивши як типові для української мови кін. ХІХ – поч. ХХ ст., так і авторські звертальні вислови, а також схарактеризувала діалектні риси, відтворені у формулах увічливості. Як вважає С. Богдан, реєстр звертань у листах В. Стефаніка відбиває типові для української мови кінця ХІХ – поч. ХХ ст. апелятиви і є виразником мовної парадигми Покуття [10].

В україністиці є також праці, у яких етикетні формули епістолярію В. Стефаніка зачеплені побіжно, адже в них його листи слугують джерельною базою разом з листами інших письменників того періоду [32, 34].

Наприклад, у своїй дисертації Анна Ільків не може оминати увагою формули звертання, коли аналізує листи В. Стефаніка до В. Морачевського, якого той називає *добрим другом, сильним другом*, зберігаючи увічливу форму звертання на *Ви*. В інших листах звертання *друже* переростає на звертання *коханий, коханий друже*, однак дослідниця чітко зауважує, що в подібних листах не варто шукати якихось епатажних підтекстів, оскільки це була данина тодішньої традиції листування. «У листах до В. Морачевського В. Стефанік пропонує не знану ще модерній літературі (національній культурі в цілому) особливу форму чоловічої нарації, коли «я» адресанта ототожнюється із «я» адресата. Запорукою такого ототожнення була самовіддана дружба і близькість світоглядів («*Я Вам можу все сказати, я можу Вас за сурдут потягнути, я можу Вас просити навіть о звізду з небес – я можу все, бо Ви мій, а я Ваш є*»)» [34, с. 263].

У дисертації згадує дослідниця і про стиль письма листів В. Стефаніка, стверджуючи, що «епістолярні тексти Стефаніка за своїм стилем є симбіозом імпресіоністичної та експресіоністичної манер письма. Однак треба відзначити певну особливість його імпресіонізму. На відміну від

М. Коцюбинського, В. Стефаник доволі категоричний у кольоровій гамі – в його епістолярній прозі немає напівтонів чи відтінків кольорів, крім того, кольорова гама як відображення внутрішніх психічних станів митця будується на основі чітких, завжди однозначних антитез (жовтий – зелений, чорний – білий)» [34, с. 265].

На форми звертання В. Стефаника до родини звернув увагу С. Хороб, оскільки за способом вираження звертання можна визначити, у яких взаєминах перебуває автор із адресатом. Наприклад, дослідник дійшов висновку, що до дружини Стефаник звертається напівофіційно *Шановна товаришко!* [69, с. 98] і це «передбачає авторську чемність у розмові про особисті справи, які не є таємницею для адресата. А звертання до дружини *Дорога товаришко!* [69, с. 241] (передбачає певну межу інтимності у спілкуванні про справи, з якими автор ознайомлює адресата)» [74, с. 157].

Також С. Хороб зауважує, що спорадично форма звертання вказує на протиставлення до змісту листа у том уразі, коли новеліст застосовує сарказм, сатиру, іронію у діалозі з адресатом, хоча Стефаникові листи загалом не мають такого різночитання [74, с. 157].

Епістолярний дискурс значно відрізняється від інших видів текстів мовним оформленням, тільки писемною формою вияву, шаблонною традиційністю (деякою мірою навіть ритуальною) під час вибору мовних засобів. Кожний лист має на меті донести до співрозмовника конкретну інформацію: чи то просьбу, чи то подяку, запрошення, чи привітання. У кожному індивідуальному листі автор бере до уваги особистість адресата, зокрема його вік, стать, ступінь спорідненості, інколи політичні погляди чи релігійні переконання тощо. Листи для Стефаника були одним із можливих засобів підтримування стосунків з рідними, друзями та близькими людьми, зокрема коли він був на відстані у Польщі. У листах новеліст міг виразити свою мовну особистість, у багатьох листах прочитуємо майбутні нариси його творів, описи подій, які лягли в основу новел. В одному з листів до О. Гаморак письменник сам пояснює важливість для нього надісланих листів: «Я не маю

часу тепер що писати і звичайно свою жилку писарську згоню на листах. То коштує мало часу і не мучить, за півгодини готово. А все помахався пером» [69, с. 249]. Не варто забувати, що листи у відповідь для Стефаніка були неабиякою силою та підтримкою: *«Сьогодні я такий до нічого, що би-м не годен слова написати, якби не Ваш лист. Читаю раз, читаю другий раз та й радуся, що маю такого друга, що так пише...»* [69, с. 140].

Основу епістолярної спадщини В. Стефаніка становить приватне листування передусім з друзями та рідними: адвокатом, другом з гімназійних часів Левом Бачинським, дочкою священника, дружиною новеліста Ольгою Гаморак, професором Львівського ветеринарного інституту Вацлавом Морачевським, його дружиною Софією, пресвятійшим Андреем Шептицьким, адвокатом Миколою Шухевичем, Ольгою Кобилянською, Михайлом Павликом, Оленою Кульчицькою, Денисом Лукіяновичем, Михайлом Яцківим, Осипом Маковеєм, Михайлом Коцюбинським, Іваном Франком, Михайлом Рудницьким, Ієронімом Калитовським, Кирилом Гамораком та іншими. Саме ці люди впливали на мовну поведінку В. Стефаніка. На думку В. Кузьменка, «приватне листування – надзвичайно цінне автентичне першоджерело для осмислення творчої індивідуальності митця з усім спектром понять цієї структури: особистість, світогляд, індивідуальний стиль» [42, с. 5].

Як бачимо, мовним особливостям листів В. Стефаніка не приділено значної уваги, у результаті немає окремих наукових праць, які б відбивали окреслену проблематику, що ще раз доводить актуальність нашого дослідження. Аналіз студій на актуальну нам тематику дозволив зробити висновок, що не тільки етикетні формули в листах є малодослідженою темою в контексті стефанікознавства, а й загалом інші проблеми з погляду лінгвістики. Наша робота є спробою заповнити одну з білих плям у мовознавчому дослідженні епістолярної спадщини визначного українського новеліста, зокрема про етикетні формули в листах, про що в наступному підрозділі.

2.2. Особливості етикетних формул у комунікативних ситуаціях епістолярію В. Стефаника

Епістолярій В. Стефаника неоднорідний за своїми мовними особливостями, загальною тональністю написаного, стилем, що зумовлено взаємовідносинами між письменником та адресатом. Одні листи містять лише сухий інформативний матеріал, інші – нові творчі ідеї та роздуми на ідейно-політичні теми. Листи письменника відображають його особистість, світогляд, емоції, ставлення до людей та подій. Вони також свідчать про його роль у громадському та політичному русі, про його дружбу з видатними діячами культури, про його кохання та сімейні стосунки. Незважаючи на зміст листів Василя Стефаника, взявши до уваги фактичний матеріал, у листах виділяємо етикетні формули привітання, звертання, вибачення, вдячності, прохання, побажання, прощання.

2.2.1. Мовні засоби вираження комунікативної ситуації привітання

Привітання посідає особливе місце в численних ситуаціях спілкування, оскільки привітання ініціюють контакт між співрозмовниками та визначають стиль і тональність усієї розмови. Невміння володіти цими формами або незнання відповідних етикетних норм може призвести до комунікативної невдачі. Вітання традиційно вважається неінформативним мовленнєвим актом, тому що вітаються не для обміну інформацією, а для встановлення контакту між співрозмовниками чи для того, щоб вказати, що між ними існують певні соціальні відносини. На вибір етикетних формул привітання впливає декілька факторів, зокрема: час спілкування (ранок, день, вечір), соціальні ознаки (вік, статус, рівень освіти), обставини спілкування (за роботою, у свято, у будень) та інші.

Оригінальність листів В. Стефаніка, як засвідчив фактичний матеріал, полягає у відсутності привітання в узвичаєному для нас вигляді. Маємо на увазі, що письменник не використовував фрази *Доброго здоров'я*, *Добридень* чи подібні. Тільки у двох листах натрапляємо на привітання на початку листа, зокрема в одному з листів до Ольги Гаморак новеліст використовує латинський вислів *Salve seternum!* [69, с. 285], що означає *Слава вівіки*, а в іншому листі до цієї ж адресатки вітається формулою *Здоровлю Вас з дороги* [69, с. 319].

Привітанням адресант засвідчує своє люб'язне ставлення до адресата, вияв своєї уваги до нього. На перший погляд, може скластися враження, що Стефанік не дотримується мовленнєвого етикету, адже не вітається зі своїми адресатами. Проаналізувавши листи, можемо з упевненістю сказати, що новеліст замість загальноприйнятого привітання використовує етикетні формули звертання, за допомогою яких встановлює контакт зі співрозмовником, реалізуючи фатичну функцію мови. Таким чином, привітання у листах висловлене формулою звертання, яка є першою фразою епістол. Наприклад: *Дорогий добродію!* [69, с. 98] (до К. Гморака), *Високоповажана Пані!* [69, с. 8] (до О. Гаморак), *Любий добродію!* [69, с. 27] (до М. Павлика), *Високоповажаний Пане Професор!* [69, с. 373] (до К. Студинського), *Вельмиповажаний пане товаришу!* [69, с. 385] (до О. Маковея), *До шановного товариша Івана Лизанівського* [69, с. 98] та ін. – такі привітання-звертання використовує В. Стефанік на початку листів.

Подібні шаблонні формули привітання-звертання є своєрідними дискурсивними одиницями, які мають чітку позицію в листі – над текстом посередині. Вони переважно складаються з іменника та прикметника, який вказує на виявлення поваги до адресата. Зауважимо, що такі етикетні формули мають компліментарний характер, адже містять оцінювальну ознаку за професійною чи морально-етичною рисою. Компліментарне висловлення – це «висловлення, що містить позитивну оцінку адресата, його особистих якостей, вчинків і т.д. зі сторони мовця, використовуючи яке, мовець досягає мети

викликати в адресата позитивний емоційний стан» [77, с. 422]. В. Стефаник етикетними формулами привітання-звертання створює атмосферу приємного подальшого спілкування, опосередкованого формою листа. З одного боку, викликає почуття впевненості, самодостатності, а з іншого – вияв поваги до співрозмовника, сподівання прихильності. Компліментарні висловлювання конвенційно закріплені за стереотипними соціальними ситуаціями і відтворюються в них як готові одиниці, які мають постійне лексичне представлення і стійку синтаксичну структуру, тобто є стійкими формулами спілкування і становлять частину системи мовленнєвого етикету [77, с.422].

Отже, етикетні формули привітання у «чистому» вигляді не властиві для листів Василя Стефаника. Замість них використовуються конструкції звертання, які більш детально проаналізуємо в наступному підрозділі.

2.2.2. Мовні засоби вираження комунікативної ситуації звертання

Етикетну формулу звертання В. Стефаник використовує в кожному листі, адже, як було зауважено, вокативні конструкції в епістолярії використовуються замість формул привітання.

Опрацювавши листи В. Стефаника, ми зауважили, що у звертаннях до певних людей новеліст часто використовує однакові етикетні формули. Отож найперше класифікуємо формули звертання за критерієм адресованості. Наприклад, під час листування з другом шкільних часів Левком Бачинським Стефаник передусім використовує у звертаннях прикметники *коханий* і *любий*, які подекуди виконують функцію субстантива, наприклад: *Коханий Левку!* [69, с. 9], *Коханий!* [69, с. 10], *Кохані!* [69, с. 15], *Коханий Льве Василевичу!* [69, с. 18], *Любенький Левку!* [69, с. 16], *Любий Левку!* [69, с. 28]. Частотною формулою звертання до друга є *Дорогий Левку!* [69, с. 12, 29, 37, 48, 50, 78, 81]. Через використання субстантивів новеліст створює особливе комунікативне поле довіри й ніжності між собою та адресатом. Такі формули

звертання виступають своєрідними показниками дружніх, безкорисливих і щирих стосунків. Ми повинні зрозуміти, що в той період лексема *коханий* мала дещо інший відтінок у значенні і, окрім традиційного для нас значення «коханий – той, якого кохають», в епістолярії її використовували зі значенням «той, якого люблять» [64, т.4, с. 313].

У листах до Ольги Гаморак письменник використовує такі етикетні вокативи: *Дорога пані!* [69, с. 5], *Високоповажана Пані!* [69, с. 8], *Шановна Товаришко!* [69, с. 53], *Шановна приятелько!* [69, с. 104], *Добра приятелько!* [69, с. 132], *Добра товаришко!* [69, с. 220], *Дорогі мої!* [69, с. 327], *Дорогі!* [69, с. 347], *Дорога Ольго!* [69, с. 371]. Як бачимо, переважають слова *пані*, *товаришка*, *приятелька* у кличному відмінку. Також письменник використовує субстантивну форму у множині *дорогі*, звертання на ім'я та оригінальну структуру «*Ой Ви!*» [69, с. 121]. Цей емоційний вигук замінює звертання, оскільки є першою фразою листа. Мабуть, використання такого оригінального початку листа умотивовано пресупозитивними умовами: відповіддю на попередній лист Ольги. Загалом характер листування Стефаніка та О. Гаморак протягом всього часу відзначатиметься особливостями їхніх взаємин: від першого офіційного звертання *Дорога пані!* до останнього шанобливого *Дорога Ольго!* Індивідуально-стильовою домінантою їхнього листування є і часте використання субстантивів *Добрі!* *Дорогі!*

Найбільш різноманітною групою звертань відзначаються листи до В. І. Морачевського, наприклад: *Високоповажний Добродію!* [69, с. 31], *Drogi Doktorze!* [69, с. 32], *Дорогий докторе!* [69, с. 33], *Мій приятелю!* [69, с. 38], *Дорогий друже!* [69, с. 40], *Мій любий!* [69, с. 46], *Дорогий приятелю!* [69, с. 47], *Дорогі!* [69, с. 59], *Мій друже!* [69, с. 93], *Любий Друже!* [69, с. 72], *Дорогий мій друже!* [69, с. 89], *Коханий друже!* [69, с. 101], *Дорогі Ви мої!* [69, с. 92], *Мій друже дорогий!* [69, с. 96], *Дорогий друже мій!* [69, с. 107], *Мій друже коханий!* [69, с. 126], *Любий приятелю!* [69, с. 140], *Дорогий мій приятелю!* [69, с. 152], *Єдиний друже мій!* [69, с. 180], *Кохані мої!* [69, с. 193],

Добрий приятелю! [69, с. 348]. Абсолютно закономірними в такому контексті є найбільш уживані Стефаникові ключові лексеми в листах до Вацлава Морачевського – *друзе* і *приятелю*, які в поєднанні з оригінальними означеннями *дорогий, любий, коханий, добрий, єдиний* щодо лексеми *друзе* і *мій, дорогий, любий, добрий* щодо лексеми *приятелю*. За частотою використання переважає формула-звертання *Дорогий друзе!*, яку Василь Стефаник використовує впродовж усього листування з Морачевським близько 50 разів на початку листів. Зазначимо, що звертання з прикметником *єдиний* новеліст адресував лише В. Морачевському, що доводить особливість їхніх дружніх взаємин. Мовну поведінку адресанта, яка відповідає тодішній мовній картині кінця XIX – поч. XX ст., підсилює також використання поряд з іменниками прикметника *коханий* (але в значенні «дорогий», «любий») і *добрий*, що має оцінний відтінок.

Підтримував зв'язки В. Стефаник і з дружиною свого найкращого друга Софією Морачевською, до котрої зазвичай звертався як *Добра пані!* [69, с. 100] чи *Добрі!* [69, с. 116]. Не менш теплими були звертання і до їхнього сина Юрія Морачевського зі зменшено-пестливими словами: *Любенький Юрчику!* [69, с. 114], *Коханий Юрчику!* [69, с. 108], *Маленький приятелю, коханий Юрчику!* [69, с. 111].

Особливими етикетними формулами, як того вимагає священничий сан, звертається письменник до Андрея Шептицького: *Дорогий нам всім галичанам і українцям усім владико!* [69, с. 461], *Всім нам дорогий наш владико!* [69, с. 462], *Всім нам дорогий, найвищий владико!* [69, с. 465], *Ексцеленціє, найдорожчий нам всім митрополите!* [69, с. 467], *Найдорожчий нам всім владико!* [69, с. 470], *Найдорожчий нам українцям наш найвисший владико!* [69, с. 472], *Найдорожчий нам усім [мит]рополите!* [69, с. 475]. У звертаннях до Андрея Шептицького новеліст використовує етикетні формули, сформовані на базі напрацювань минулих поколінь, які були в ужитку за ранньохристиянської доби.

Звертання *Дорогий товаришу!* В. Стефаник використовує в листах до В.Гаморака [69, с. 237], М.Стахіва [69, с. 437], В.Охрімовича [69, с. 442], М.Павлика [69, с. 256], А.Шмігельського [69, с. 22], М.Ганкевича [69, с. 56], В.Гнатюка [69, с. 339], М. Рудницького [69, с. 423]. Загалом у листах до друзів превалюють звертальні формули з опорними лексемами *товаришу* і *пане товаришу*: *Високоповажаний пане товаришу!* (до М. Коцюбинського [69, с. 350], І. Лизанівського [69, с. 386], Д. Донцова [69, с. 458]), *Високоповажаний товаришу!* (до В. Блавацького [69, с. 458], М. Павлика [69, с. 375], В. Гнатюка [69, с. 380]), *Пане товаришу!* (до А. Шмигельського [69, с. 20]), *Дорогий пане товаришу!* (до М.Шухевича [69, с. 326]). Дещо рідше використовує В. Стефаник лексему-звертання *добродію*: *Дорогий добродію!* (до М. Павлика [69, с. 7, 30, 71], до І.Франка [69, с. 137]). Найчастіше письменник використовує у звертаннях лексему *добродій* у листах до К. Гаморака, І. Франка, І. Лизанівського, М. Павлика.

Лексема *пане* є найбільш частотною в листах до О. Маковея: *Вельмиповажаний пане!* [69, с. 187]. Натомість лексема *пані* є більш функціонально активною в Стефаникових листах. Він застосовує це звертання, пишучи до Соломії Крушельницької, Ольги Кобилянської, Ольги Гаморак (*Високоповажана пані!* [69, с. 8, 311], *Дорога пані!* [69, с. 5, 418]). Загалом найбільш частотним звертанням до жінок є слова *пані* та *товаришко*, наприклад: до Ольги Кобилянської – *Добра наша пані!* [69, с. 200], *Наша пані!* [69, с. 202], *Добра пані!* [69, с. 205], *В[исоко]поважана товаришко!* [69, с. 234], *Добра товаришко!* [69, с. 235], *Вельмиповажана пані!* [69, с. 275], *Шановна товаришко!* [69, с. 354], *Найдорожша товаришко!* [69, с. 407]; до Наталії Семанюк – *Дорога Пані Меценасова!* [69, с. 456], *Дорога Пані Наталіє!* [69, с. 460]; до С. А. Морачевської – *Добра пані!* [69, с. 150], *Гречна пані!* [69, с. 280]; до О. Л. Кульчицької – *Дорога пані Олено!* [69, с. 399], *Дорога пані!* [69, с. 418].

Варто виокремити також формули-звертання в листах до О. Кобилянської, у яких, на відміну від епістол до О. Гаморак, простежуємо

виразну толерантну дистанцію: переважно офіційне *пані* чи дружнє *товаришко* разом із прикметниками *шановна, високоповажна, вельмишановна*. Стефаник часто використовував означення *добра, добра моя, наша, добра наша*, наприклад: *Добра наша пані!* [69, с. 200], *Наша пані!* [69, с. 202], а найчастіше – *Добра пані!* [69, с. 209, 212, 213]. У деяких листах до цих двох осіб не виявляємо звертань, що зумовлено, очевидно, невимушеністю епістолярних діалогів.

Якщо взяти до уваги структуру звертань, то на основі фактичного матеріалу виокремлюємо однокомпонентні, двокомпонентні, трикомпонентні та багатокомпонентні етикетні формули звертання.

Серед однокомпонентних звертань виявлено тільки субстантиви, які виконують радше експресивну функцію та виявляють ставлення В. Стефаника до адресата. Субстантивовані прикметники загалом є властивими епістолярному ідіостилю Василя Стефаника. Так, попри звернення до однієї особи письменник використовує форму множини за допомогою таких звертань: *Дорогі!* (до І. Калитовського [69, с. 374], М. Шухевича [69, с. 370], О. Гаморак [69, с. 341]); *Добрі!* (до С. Морачевської [69, с. 160], О. Кобилянської [69, с. 211]); *Високоповажні!* (до О. Кобилянської [69, с. 211]); *Кохані!* (до Л. Бачинського [69, с. 15]). Форма множини використовується для виявлення пошани до адресата. Вона була традиційною для мовної поведінки українців того часу. Використання форми множини відбиває прихильність і пошанування, які були, очевидно, обопільними між епістолярними співрозмовниками [11]. Умотивовану форму множини використовує новеліст у листі до родини Гамораків, де в першому рядку листа звертається словом-формулою *Дорогі!* [69, с. 278]. Субстантив у формі однини виявляємо в листах до М. Коцюбинського – *Коханий!* [69, с. 376], Л. Бачинського – *Дорогий!* [69, с. 405].

3-поміж двокомпонентних звертань найпоширенішою моделлю, як засвідчує досліджуваний матеріал, є поєднання прикметника з іменником у кличному відмінку: *Вельмиповажаний пане!* (до О. Маковея [69, с. 187]),

Шановний товаришу! (до Б.Грінченка [69, с. 279]), *Добра товаришко!* (до О.Кобилянської [69, с. 308]), *Гречна пані!* (до С.Морачевської [69, с. 280]). В. Стефанік лише в кількох листах не дотримується форми кличного відмінка іменника: *Високоповажаний Пане Професор!* (до К. Студинського [69, с. 373]), *Високоповажані пане доктор!* (до І. Франка [69, с. 377]), однак це радше винятки, а не закономірність.

У моделі «прикметник – іменник» найчастіше адресант використовує такі прикметники: *дорогий, високоповажний, поважний, любий, шановний, вельмиповажний, коханий, високошанований, найдорожчий, добрий*, наприклад: *Дорогий товаришу!* (до О. Гаморака [69, с. 343]), *Високоповажаний товаришу!* (до М. Павлика [69, с. 375]), *Високоповажна пані-товаришко!* (до А. Гаморак [69, с. 88]), *Поважаний товаришу!* (до В. Охримовича [69, с. 444]), *Любий добродію!* (до М. Павлика [69, с. 27]), *Коханий Левку!* (до Л. Бачинського [69, с. 74]), *Високошановний добродію!* (до І. Лизанівського [69, с. 384]). У деяких листах В. Стефанік використовує прийом скорочення прикметників, що, можливо, зумовлено різними життєвими ситуаціями та умовами, часом написання, наприклад: *Дор. Вікторе!* (до В. Гаморака [69, с. 439]), *Вп. Товаришу!* (до Д. Донцова [69, с. 449]), *В[ельми]пов[ажаний] добродію!* (до О. Маковея [69, с. 189]).

Виявлено модель «займенник – іменник» у листі до О. Кобилянської – *Наша пані!* [69, с. 202] – поєднання присвійного займенника першої особи множини з невідмінюваним іменником.

Інверсійних моделей двокомпонентних етикетних формул не виявлено.

Трикомпонентні звертання переважно утворені за такими моделями:

«Прикметник – іменник – іменник»: *Шановний пане товаришу!* (до О. Маковея [69, с. 248]), *Високошановний Пане Меценасе!* (до О. Назарука [69, с. 420]), *Високоповажані пане доктор!* (до І. Франка [69, с. 377]), *Дорога пані Олено!* (до О. Кульчицької [69, с. 399]), *Шановний пане товаришу!* (до М. Павлика [69, с. 61]), *Вельмиповажаний пане товаришу!* (до О. Маковея [69, с. 385]), *Найдорожчий мій добродію!* (до Й. Теодоровича [69, с. 307]),

Високоповажний Пане Меценасе! (до В. Старосольського [69, с. 377]), *Дорогий пане Володимире!* (до В. Дорошенка [69, с. 393]), *Ви[соко] по[важний] пане-директоре!* (до голови товариства «Просвіта» [69, с. 397]), *Дорога пані Катерино!* (до К. Гриневичевої [69, с. 400]), *Високодостойний товаришу консул!* (до радянського консула у Львові [69, с. 426]), *Дорога Пані Меценасова!* (до Н. Семанюк [69, с. 456]), *Дорога Пані Наталіє!* (до Н. Семанюк [69, с. 460]).

«Прикметник – займенник – іменник»: *Добра моя приятелько* (до С. Морачевської [69, с. 168]), *Найдорощий Мій Юрку!* (до Ю. Морачевського [69, с. 453]), *Добра наша пані!* (до О. Кобилянської [69, с. 200]).

«Прикметник – іменник – займенник»: *Дорогий добродію мій!* (до К. Гаморак [69, с. 315]).

«Прикметник – займенник – займенник»: *Добрі Ви мої* (до С. Морачевської [69, с. 158]).

«Прислівник – прикметник – іменник»: *Дуже дорогий Миколо!* (до М. Шухевича [69, с. 435]).

З-поміж чотирикомпонентних й інших багатоконпонентних звертань у листах виокремлено моделі, до складу яких входять сполучники, наприклад: *Високоповажаний і дорогий отче!* (до К. Гаморака [69, с. 262]), *Дорогий мій добродію і товаришу!* (до М. Павлика [69, с. 277]), *Високоповажаний і дорогий мій Добродію!* (до К. Гаморака [69, с. 359]), *Високошановний Пане Голово і Професоре!* (до К. Студинського [69, с. 410]). Також закономірно В. Стефанік використовує прислівник *дуже* для підсилення своєї поваги до адресата: *Дуже дорогий мій Василю!* (до В. Костащука [69, с. 434]), *Дуже високоповажаний Пане Товаришу!* (до Д. Донцова [69, с. 471]), *Дуже дорога моя Козачко Гапко!* (до В. Дорошенко [69, с. 473]). Виявляємо також подвійне звертання до співрозмовників: *Маленький приятелю, коханий Юрчику!* (до Ю. Морачевського [69, с. 111]), *Дорогий Пане Товаришу, Др. Михайле Рудницький!* [69, с. 454]. З використанням прийменника знайдено одну конструкцію: *До шановного товариша Івана Лизанівського* [69, с. 395].

Різноструктурні моделі звертань у листах В. Стефаніка спонукали зробити їхній глибший морфологічний аналіз. Так, іменники у досліджуваному матеріалі як у однокомпонентних звертаннях, так і в багатокомпонентних, презентовано переважно не збірними, а конкретними іменниками-гоноративами: *пане, пані, товаришу, друже*. Лексико-семантичний склад іменників дає можливість виокремити іменники на позначення :

роду діяльності або посадових осіб: *Товаришу редакторе!* (до редакції журналу «Світ» [69, с. 402]), *Дорогий редакторе!* (до Д. Донцова [69, с. 448]), *Дорогий Професоре!* (до Й. Шимоновича [69, с. 392]), *Товаришу Редактор!* (до Д. Донцова [69, с. 453]);

соціального чи майнового статусу: *Дорогий пане!* (до В. Липинського [69, с. 401]), *Дорога Пані!* (до М. Кромпець [69, с. 473]), *Вельмиповажана пані!* (до Ю. Морачевського [69, с. 111]);

своцтва: *Дорогий швагре!* (до С. Даниловича [69, с. 383]), *Дорогий Швагре!* (до С. Даниловича [69, с. 448]);

спорідненості: *Дорогий Товаришу!* (до Ю. Морачевського [69, с. 111]), *Любий добродію!* (до М. Павлика [69, с. 27]), *Дорогі Добродію!* (до К. Гаморака [69, с. 358]), *В[исоко]пов[ажаний] товаришу!* (до М. Ірчана [69, с. 388]), *Високоповажаний добродію!* (до С. Лепкого [69, с. 320]), *В[исоко]поважана товаришко!* (до О. Кобилянської [69, с. 354]), *Найдорожша товаришко!* (до О. Кобилянської [69, с. 407]);

імен та прізвищ, імен по батькові (інколи з демінутивними суфіксами), наприклад: *Найдорожчий Юрку!* (до Ю. Морачевського [69, с. 430]), *Дорога Зонечко!* (до С. Данилович [69, с. 447]), *Любенький Левку!* (до Л. Бачинського [69, с. 16]), *Дорога Ганно!* (до А. Гаморак [69, с. 378]), *Дорога Ганю!* (до А' Гаморак [69, с. 379]), *Дорогий Іване!* (до І. Плешкана [69, с. 309]), *Дорогі Миколо!* (до М' Шухевича [69, с. 349]), *Дорогий Денисе!* (до Д. Лукіяновича [69, с. 372]), *Дорога Ольго!* (до О. Стефанік [69, с. 375]), *Дорогий Володимире!* (до В. Дорошенка [69, с. 391]), *Дорогий Семене!* (до С. Стефаніка [69, с. 404]),

Дорогий Кириле! (до К. Стефаника [69, с. 413]), *Дорогий Василю!* (до В. Костащука [69, с. 425]), *Дорогий Славку!* (до Я. Грушкевича [69, с. 456]), *Дорогий Олексо!* (до О. Колянковського [69, с. 460]), *Дорогий Донцов!* [69, с. 449]).

Якщо взяти до уваги функціональне навантаження звертань, то в листах В. Стефаника вони виконують різні стилістичні функції, серед яких переважає фатична, номінативно-апелятивна, експресивна, це зумовлено тим, що звертання дають змогу не тільки звернутися до особи, а й установити з нею контакт та закликати до певних дій.

О. Дем'янова вважає, що звертання відповідно до своєї природи виконують номінативну (назва адресата), дейктичну (вказівка на адресата), власне вокативну (привернення уваги адресата) функції. В епістолярії Стефаника звертання до адресата, виражає і ставлення адресанта до нього, у чому виявляється також експресивна функція. Офіційність спілкування, безперечно, презентують ті звертання, які утворені з номінацій осіб, що вказують на посаду адресанта. Зменшують дистанцію ті формули, у структурі яких є власні імена. В аналізованих листах усі звертання мають позитивну конотацію.

Для епістол В. Стефаника властиві також народнорозмовні звертання, що трапляються в тексті листів, які передають особливий емоційний стан адресанта. Часто такі звертання служать для створення розгорнутих метафор, наприклад: *«Моя веселість йде до мого серця як жебрак. Стає перед чорними думами, що там здавна засіли, і жебрає маленької монети. І вона стоїть, стоїть і тихонько виходить, аби дверима не рипнути, аби газди не гнівалися, – і виходить без нічого. І стоїть за дверима, і вмирає поволи. Ой, ти, **веселосте моя!**»* (до О. Гаморак [69, с. 362]). У наявних різних розповідях, листах інших адресантів в епістолах Стефаника відтворено деякі діалектні звертальні формули (наприклад, *вужчку* [69, с. 35]), а також загальноприйняті (наприклад: *дитинко* [69, с. 91], *ласкава пані* [69, с. 217], *діти мої любі та й милі* [69, с. 332]). Перелік виявлених звертальних формул у

листах Василя Стефаника відтворює типові для української мови кінця XIX – поч. XX ст. апелятиви і засвідчує виразну орієнтацію на мовну парадигму Покуття.

Отже, типовими для епістолярію В. Стефаника можна вважати звертання, основу яких становлять номінації осіб гоноративами (*друг, пан, добродій, товариш*), найменування адресата за посадою, рідше власним іменем чи іменем по батькові. Такі етикетні формули зумовлені відомими засадничими постулатами мовленнєвого етикету: звертання *добродію, пане, товаришу, друже* є питомими формами товариського спілкування.

Без сумніву, лексико-семантичний варіант формули звертання у конкретних листах зумовлений насамперед фактором особи адресата, про що свідчить перевага у використанні певних етикетних формул звертання до одних адресатів й відсутність таких формул – до інших. Як бачимо, можна стверджувати про свідомий вибір В. Стефаником формул звертання залежно від певних особливостей адресата, його наближеності, рівня стосунків, тривалості листування та ін. Виявлено, що в епістолярії В. Стефаника окреслюється своєрідна закріпленість формул звертань за конкретним адресатом.

2.2.3. Мовні засоби вираження комунікативної ситуації прохання

Згідно з правилами етикету, у разі прохання, як правило, мовець формулює свої «інтереси» опосередковано, непрямо, залишаючи за адресатом право вибору.

У листах В. Стефаника поширеним способом висловлення прохання є вживання дієслів у формі наказового способу. Форми другої особи однини наказового способу є менш численними і трапляються в епістолярних текстах, адресованих близьким друзям: *Намов же Марка, най раз відпише, чи дістав мій лист, де-м описував віче мазурске? Скажи му, най конче передасть*

Трильовському книжки з «Громади» – він їде у Краків по першій січня (до Л. Бачинського [69, с. 13]); *На свята різдвяні зроби яку забаву...* (до Л. Бачинського [69, с. 38]); *Лишень хату улади так, аби було в ній гарно сидіти та і писати. За се довідайся, і як можна дістати хату, то напиши мені* (до І. Плешкана [69, с. 309]). На думку дослідників, такі форми актуалізують конотації «свійськості», спорідненості [52, с.349].

Дуже часто у листах письменника трапляються дієслівні форми другої особи множини наказового способу: *Ви пишіть мені багато і зчаста* (до О. Гаморак [69, с. 342]); *Говоріть хоть в листах* (до В. Морачевського [69, с. 137]); *Але приїдьте, зробіть хоть раз мою волю* (до О. Кобилянської [69, с. 203]). Такі формули прохання засвідчено не лише в листах до найближчих друзів, а й в епістолах, адресованих людям, стосунки з якими у В. Стефаніка були офіційними, наприклад: *Як буде виїздити, то Ви прийміть його, ексцеленціє, і благословіть на далеку дуже дорогу* (до А. Шептицького [69, с. 465]); *Ви помагали моїм дітям і мені допоможіть* (до К. Студинського [69, с. 411]).

Прикметно, що вживання форм наказового способу сам Стефанік означає в листах як прохання: *Тепер велике прошення. Поставте про мене весь правничий факультет на голову, а переконайте професорів, що мій Юрко мусить бути прийнятий як правник* (до В. Морачевського [69, с. 411]); *І Гаморакови нічо ніколи не кажіть і нічо ніколи не пишіть нікуда. Осе я Вас прошу* (до В. Морачевського [69, с. 288]). Імперативності та експресивності таким формулам додають прислівники *конче, конечно, зараз, негайно, скоро*, підсилювальна частка *ж (же)*, повтор дієслів у формі наказового способу. Їх вживання з метою вплинути на адресата, спонукати його до певних дій, отримати якомога швидше бажане є характерною рисою в листах письменника: *Ти се конче зроби!* (до Л. Бачинського [69, с. 18]); *Відпишіть зараз, лиш не шукайте ніякого «не можна»* (до О. Кобилянської [69, с. 203]); *Пишіть за що хочете, пишіть за себе або за школу, або за політику, але пишіть* (до О. Гаморак [69, с. 143]). Такі прохальні формули часто спонукають

адресата до написання довгоочікуваного листа та експлікують Стефаникову потребу в листовному спілкуванні з близькими людьми.

Як зауважує С. Богдан, «для Стефаніка епістолярна комунікація була органічною мовленнєвою потребою. Мабуть, тому стан листовного мовчання був для нього болісним і незрозумілим» [9, с. 111]. Водночас для епістолярію В. Стефаніка характерним є поєднання імперативних формул із засобами, які пом'якшують категоричність і позитивно впливають на адресата. Зокрема з цією метою письменник уживає формули звертання, що містять присвійні займенники, прикметники з позитивною оцінкою, як-от: *Приїдьте, мої добрі, конче приїдьте* (до О. Гаморак [69, с. 306]); *Мій єдиний друже, пишіть же конче* (до В. Морачевського [69, с. 148]). Додавання таких звертань до прохальних формул спрямоване на досягнення цілей комунікації, оскільки безвідмовно впливає на адресата.

Прохальні формули, у яких ключовими є дієслова наказового способу, іноді супроводжуються формулами вибачення та подяки, що згладжують, приглушують негативні реакції, які можуть викликати в адресата вербативи зі значенням наказовості та засоби, що їх посилюють: *Якщо дістанете гроші на дорогу, то негайно посилайте, бо без них горе. Надзвичайно Вам вдячний за все те, що Ви для мене під моральним і матеріальним оглядом робите* (до І. Лизанівського [69, с. 387]); *...дуже Вас перепрашаю за трохи безличну мою сміливість до Вашої особи, але стан мій такий, що я це мушу робити. Ви помагали моїм дітям і мені допоможіть* (до К. Студинського [69, с. 411]). Спонування до певних дій, висловлене за допомогою форм наказового способу, пом'якшується у листах В. Стефаніка і шляхом додавання підрядних речень умови (*Як (якщо) можете (хочете)...*), які слугують засобом етикетної ввічливості, вияву поваги до адресата, його можливостей, бажань, життєвих обставин і засвідчують, що вибір виконувати дію чи ні залишається за адресатом, наприклад: *...як Ви можете і здоровісьте на тільки, то приїдьте в понеділок десь коло 6 год. ввечером...* (до О. Гаморак [69, с. 440]); *Якщо хочете*

синові убійці дати, то дайте (до В. Морачевського [69, с. 171]); *Ніцшого, як можете, то пришліть* (до Ю. Гаморак [69, с. 286]).

Численними в епістолярії є формули прохання, у яких дієслова у формі наказового способу супроводжуються словом *прошу*, що посилює конотації пошани до адресата і водночас конотації впливу та спонукання його до певних конкретних дій, оскільки «в його лексичному значенні та безпосередньо в граматичному вираженні наявні компоненти впливу на почуття та волевиявлення адресата» [51, с. 105]: *Кінчаючи вже, прошу вас напишіть все, все, що знаєте за всіх і за вся* (до О. Гаморак [69, с. 9]); *Я Вас прошу приїдьте таки до Тернополя* (до О. Гаморак [69, с. 306]); *...прошу Вас передайте му які книжки* (до М. Павлика [69, с. 7]). Перед формами наказового способу, що позначають дію, реалізації якої потребує адресант, може вживатися фразеологізм увічливості *будьте такі добрі*, який поєднується з дієсловом сурядним сполучником *та*. Він, як і лексема *прошу*, робить спонукання більш чемним, а вплив на адресата – більш делікатним: *Будьте такі добрі та подайте мені адресу Лесі Українки...* (до О. Кобилянської [69, с. 276]); *Будьте такі добрі та напишіть до мене до Тернополя* (до С. Морачевської [69, с. 116]); *Будьте такі добрі та пришліть мені зараз анатомію патологічну, підручник хірургії і фармакології* (до В. Морачевського [69, с. 202]).

Для вираження чемного прохання разом з дієсловами у формі наказового способу В. Стефанік уживає в листах прислівник *ласкаво* та етикетні вислови зі словами *ласка*, *ласкавий* (з *ласки своєї (свої)*, *прошу ласки, коли (як) ласкавий (ласкаві)*), що активно використовувалися в листах українських письменників та культурних діячів того часу [32, с. 184], наприклад: *На ці всі питання відповідайте ласкаво скоро; З ласки своєї відошліть мені мої скрипти і прийміть подяку за Вашу раду* (до О. Маковея [69, с.191]); *Прошу божої ласки та й Вашої, присилайте мені «Вістник»* (до О. Маковея [69, с.248]). Увічлива частина прохання *коли (як) ласкавий (ласкаві)* має форму підрядного речення умови: *Напишіть, коли ласкаві, якби не якби із тою кумою до купи зійтисся* (до С. Крушельницької [69, с. 311]).

В епістолярії В. Стефаніка уживаними є традиційні формули прохання, утворені поєднанням етикетної дієслівної форми *прошу* з інфінітивом, що позначає дію, виконання якої є бажаним чи необхідним для автора листа: *...прошу заявити мойому батькові, що на його одруження дозволу не даю і ніколи на це не погоджуся* (до Й. Теодоровича [69, с. 307]). *... Прошу прислати мені 20 зл., я на першого в[ельмиповажаному] панові віддам, бо від батька не хочу жодних грошей* (до Й. Теодоровича [69, с. 307]); *Іще прошу не читати нікому тих праць з поза редакції* (до О. Маковея [69, с. 188]); *Прошу вислати для двох, т. є. Л. Мартовича й В. Стефаніка, Вашу газету* (до редакції збірника «Товариш» [69, с. 5]). Такі формули засвідчують чемність і повагу до співрозмовника і функціонують здебільшого у листах до адресатів, з якими у Стефаніка були офіційні стосунки: до Й. Теодоровича, О. Маковея, редакції збірника «Товариш».

Шанобливість і повагу до адресата передають також прохальні формули, у яких замість вербатива *прошу* з інфінітивом уживається етикетний фразеологізм *будьте ласкаві*: *А Ви будьте ласкаві, але секрет! післати мені на першого червня 15 злр. ...* (до О. Гаморак [69, с. 133]); *Будьте ласкаві помістити у Вашому журналі «Світ» отсю подяку* (до редакції журналу «Світ» [69, с. 402]).

Форма умовного способу, ужита замість наказового способу (*були б ласкаві замість будьте ласкаві*), і вставні слова (*може*) роблять висловлені у такий спосіб прохання більш делікатними і дипломатичними: *Може би Ви були ласкаві прислати мені на малий час біографію Ніцчого або яку порядну книжку* (до О. Кобилянської [69, с. 218]). Уживання при таких прохальних формулах особового займенника *Ви* та його графічне оформлення – написання з великої літери, на думку А. Найруліна, є актуалізатором позитивного пошанного конотативного значення [53, с.350].

Крім форм наказового способу та інфінітива, прохання в аналізованих листах може виражатися розгорнуто – у формі підрядного з'ясувального речення, яке супроводжує дієслово *просити* у формі теперішнього чи

майбутнього часу дійсного способу або у формі умовного способу: *Я Вас дуже прошу, аби-сьте мені на четвер прислали 80 злр.* (до М. Шухевича [69, с. 349]); *Але я Вас буду просити, аби Ви мене ніколи не хвалили* (до О. Кобилянської [69, с. 213]); *Отже просив би-м Вас ладно, аби-сьте були ласкаві п[ана] Геня змусити, аби мені найшов квартиру* (до А. Гаморак [69, с. 88]).

Більш уживаними є формули, у яких дієслово просити у формі інфінітива поєднується з модальними дієсловами *хочу (хотів-єм), мушу*, а також дієсловом *осміляюся*. Форма майбутнього часу (*буду просити*), умовного способу (*просив би-м*), а також дієслово хотіти (*хочу просити*) послаблює конотації впливу на адресата, закладені в семантиці дієслова просити: *Просити Вас хочу, чи не могли би Ви наймолодшого Юрка перетягнути до нотаріату або прийняти його, як урядовця до своєї Канцелярії* (до М. Мочульського [69, с. 430]); *... хотів-єм просити, аби-сьте мені подали книги і програму науки* (до В. Морачевського [69, с. 96]). Вислів *мушу просити* репрезентує мовця не як активний суб'єкт волевиявлення, а як об'єкт впливу певних непереборних обставин, що змушують його турбувати адресата своїми проханнями: *Мушу Вас просити, аби-сте мені позичили зараз 15–20 злр.* (до О. Гаморак [69, с. 258]); *Через всілякі причини я мушу Вас просити, щоби Ви не друкували мого імені між співробітниками вашого журналу* (до Д. Донцова [69, с. 458]).

У листах до Андрея Шептицького, Осипа Назарука письменник уживає етикетний вислів чемного прохання *осміляюся просити*, який засвідчує особливу повагу до адресата й часто поєднується з особовими і присвійними займенниками та увічливими звертаннями, семантика і графічне оформлення яких посилюють вияви пошани до співрозмовника: *Осміляюся ще раз просити вас, наш владико, щоби Ви дозволили моему синові явитись в означенім дні перед Вами, ексцеленціє, у Підлютім і просити Вас о благословенство на далеку дорогу в світ* (до А. Шептицького [69, с. 469]); *Тому осміляюся просити Вас, Високоповажаний Пане Редакторе, щоби Ви цього хлопця*

умістили за Вашою протекцією в духовній Семінарі в Станиславові (до Ю. Назарука [69, с. 432]).

Формули прохання в епістолярії В. Стефаника нерідко поєднуються з інтенсифікаторами. Найбільш частотним є прислівник *дуже*, рідше трапляються прислівники-інтенсифікатори *ладно*, *файно*, які вживаються у листах до близьких людей: *Я Вас прошу дуже зараз мені написати, чи в Трійци хто не хорий або чи що злого не сталося* (до О. Гаморак [69, с. 246]); *Я Вас дуже прошу, мої добрі, позичити мені ті гроші* (до В. Морачевського [69, с. 318]); *Я Вас ладно прошу, аби Ви не гнівалися і не сміялися з мене* (до В. Морачевського [69, с. 185]); *А як маєте ІХ р[ічн]к «Жизни» з відчитом Л. Українки, то пішліть мені, а ні, то подайте адресу єї, аби вона мені розстарала. Прошу Вас файно* (до О. Кобилянської [69, с. 330]). Специфічно український інтенсифікатор епістолярної ввічливості *уклінний* (*уклінно*), що є високочастотним у листах українських письменників ХІХ–початку ХХ ст. [31, с.113], не є характерним для листів Стефаника – його засвідчено лише в одному листі: *Уклінно Вас прошу о одну рукопись Драгоманова для себе* (до М. Павлика [69, с. 62]).

В епістолярії письменника трапляються випадки вживання в одному реченні кількох синонімічних формул, які роблять прохання особливо гречним і підкреслюють, актуалізують повагу до адресата: *Отже просив би-м Вас ладно, аби-сте були ласкаві п[ана] Геня змусити, аби мені найшов квартиру* (до А. Гаморак [69, с. 88]); *... а Вас прошу, аби-сте були такі добрі і з «Діла» і «Галичанина» повибирали мені ті нумери, де пишуть про Франка і де описують процеси політичні наших хлопів* (до О. Гаморак [69, с.145]); *Тоді я Вас хотів просити, аби Ви були ласкаві справити правопис і мову в збірничку моїх образків, які в маю буде друкувати книгарня ім. Шевченка, тепер за це прошу Вас листовно, і як Ви ласкаві, то відпишіть мені на моє прошенє* (до М. Рудницького [69, с. 414]).

Формулу прохання може посилювати вжита у тому ж реченні формула вдячності, що заздалегідь висловлює подяку за послугу, яку адресат ще не

зробив: *Та я Вас прошу, аби Ви були такі добрі і прислали мені їх поштою, а я Вам за се буду вдячний* (до К. Студинського [69, с. 373]). Слова вдячності можуть використовуватися для висловлення чемного, делікатного прохання самотійно, без прохальних формул. Наприклад, у листі до митрополита Шептицького В. Стефаник послуговується етикетною формулою зі стрижневою лексемою *вдячний*, що має форму умовного способу і передає завчасну вдячність за послугу, про яку просить адресант: *Тому вдячний був бим Вас, щоби́сьте допустили його перед себе і бачили на власні очі хлопця, який має заплатити ті гроші, які я Вам винен і за себе і за його братів* (до А. Шептицького [69, с. 468]). Непряме прохання письменник іноді формулює у вигляді питальних речень: *Може би книжку яку файну післали-сте?* (до В. Морачевського [69, с. 43]); *Чи Ви або Олег або Матейко не навідали би ся до мого тата і не написали мені зараз ясно, як стоїть діло з его їздою до Відня? Як болотє, то не дуже беріть собі мою просьбу до серця* (до О. Гаморак [69, с. 239]).

Характерним для епістолярного ідіостилю В. Стефаника є висловлення прохання за допомогою складних речень з підрядними умови. Головна частина таких конструкцій позначає можливий наслідок виконаного прохання – найчастіше емоційний стан адресанта зі знаком «+» (*буду дуже тішитися, врадуюся, було би мені добре*), а підрядна частина – власне прохання, виражене за допомогою майбутнього часу чи умовного способу і представлене як щось дуже бажане, очікуване, позитивне, наприклад: *А як приїдете сюда, то буду дуже тішитися, а як напишете, то також врадуюся, а як не будете мати часу, то буду чекати* (до В. Морачевського [69, с. 258]); *Нагадав-єм собі за той пустий двір у тім пустім саді в Чортівці. Якби ти мені там зріхтував одну гарну хату, якби умеблював її той економ і аби я там міг сидіти і писати, то було би мені добре; Славно було би, якби Ви попросили батька Вашого і від себе, і від мене, аби мені прислав книг і наукових і белетристичних* (до В. Морачевського [69, с. 44]). Сформульоване в такий

спосіб прохання дає адресатові вибір і водночас впливає на цей вибір, демонструючи його наслідки.

Ще один спосіб вираження непрямого прохання в епістолярії – висловлення надії, що адресат виконає бажане, за допомогою дієслова *надіюся*: *Надіюся листу великого і широкого* (до О. Гаморак [69, с. 244]); *Грошей від вас конче надіюся і письма також* (до І. Лизанівського [69, с. 391]); *А Вас я надіюся надовго до Чортівця* (до О. Гаморак [69, с. 320]). Цей спосіб письменник використовує здебільшого в листах до близьких людей.

Аналіз прохальних формул, зафіксованих в епістолярії В. Стефаника, свідчить, що письменник досконало володів узвичаєними засобами епістолярної ввічливості того часу і вміло ними послуговувався. Зокрема це підтверджують формули прохання у листах до кореспондентів, з якими письменник мав офіційні стосунки і чий становище, вік, діяльність та заслуги вимагали, щоб ці етикетні вирази були сповнені шанобливістю, гречністю й повагою до адресата. Однак, якщо взаємини з адресатом були близькі та довірливі, Стефанік прямо висловлює прохання, послуговуючись при цьому простими конструкціями, як правило, у формі наказового способу, тобто віддає перевагу спілкуванню без дотримання умовностей і очікує такого ж у відповідь.

Показовим є лист до приятеля М. Шухевича, у якому новеліст підсумовує свої численні прохання такими словами: *«Говорю Вам се щиро як татови або братови, а Ви так само щиро можете мені сказати: кохані, нема сконд!»* [69, с. 356]. Експресивність, навіть імперативність прохальних виразів можна пояснити також особливостями характеру Стефаника, чутливістю його творчої натури, гостро вираженою потребою в листовному спілкуванні з близькими людьми, а також непростими життєвими обставинами.

Як бачимо, поширеним способом висловлення прохання у листах В. Стефаника є вживання дієслів у формі наказового способу. Імперативності та експресивності їм додають прислівники *конче*, *конечно*, *зараз*, *негайно*, *скоро*, підсилювальна частка *ж* (*же*), повтори дієслів.

З'ясовано, що засобами пом'якшення прохальних виразів у формі наказового способу є формули звертання, а також формули вибачення та подяки, підрядні речення умови, дієслово *прошу*, етикетні вислови з коренем *ласк-*.

Уживаними в епістолярії є формули, утворені поєднанням етикетної дієслівної форми *прошу* або етикетного фразеологізму *будьте ласкаві* з інфінітивом на позначення бажаної дії. Описано розгорнуті способи вираження прохань за допомогою різних типів підрядних речень. Виявлено, що характерними особливостями епістолярію Василя Стефаника є непрямі прохання у формі питальних речень, складних речень, головна частина яких позначає позитивний наслідок виконаного прохання, а підрядне умови – власне прохання, вираження прохання за допомогою слова *надіюся*.

Отже, формули прохання в епістолах В. Стефаника відповідають умовам спілкування. Їх добір залежить від характеру взаємин адресанта та адресата і від автора листа: його особистості, емоційного стану, становища та ін.

2.2.4. Мовні засоби вираження комунікативної ситуації вдячності

Комунікативна ситуація вдячності чи подяки є важливою частиною міжособистісних відносин та соціальної взаємодії. Етикетні формули вдячності та подяки сприяють побудові позитивних зв'язків між людьми, сприяють взаєморозумінню та виявленню доброзичливості й підтримки в житті. Розуміння цієї комунікативної ситуації покращує взаємодію з реципієнтами.

Етикетні формули вдячності в листах В. Стефаника виявляємо часто, це зумовлено, на нашу думку, не лише онтологічною ситуацією необхідності подякувати з формального погляду, а в Стефаника подяка набуває особливого значення. Адже якщо вдатися до біографії новеліста, він часто потрапляв не в найлегші життєві ситуації, у яких йому допомагали близькі, друзі та впливові

люди того часу. Тому вдячність у листах не формальна словосполука, бо так вимагає структура листа, чи мовленнєвий акт вираження ввічливості, а справді щирі слова з глибоким змістом, адресовані листовному співрозмовнику. Натрапляємо взагалі на лист-подяку до Владислава Козиренка [69, с. 445] (перекладача з Полтавщини, що переклав одну зі збірок Стефаникових новел російською мовою), головна суть якого – подякувати адресатові:

Шановний Добродію!

Щиро дякую Вам за переклад. Я дуже і дуже вдячний Вам за те, що Ви ніде не спотворили моєї думки і вдоволений з того, що Ви цілком вірно передали зміст моїх оповідань.

Міцно тисну Вашу руку.

З пошаною

В. Стефаник.

Формальні етикетні формули подяки можуть виникати тоді, коли особиста зацікавленість чи емоції мовця проявляються найменше. А ставлення адресанта є важливим чинником, що впливає на лексико-семантичне наповнення формули вдячності. Що сильніше почуття вдячності, то ширший вибір мовленнєвих формул, що використовуються для вираження бажання подякувати. Вираження емоцій співвідноситься з лексико-синтаксичним наповненням висловлювання і реалізується на лексико-семантичному рівні. Вдячність є більш емоційною, якщо здійснена допомога, наприклад: послуга, подарунок і т.ін. – досить важлива для В. Стефаника: тоді він відчувається дещо зобов'язаним, і все це виражається завдяки вдало підібраному лексико-семантичному набору етикетної формули.

Мовленнєві акти вираження подяки виникають в таких соціокультурних ситуаціях комунікації, коли чиясь поведінка або дії призводять до того, що новеліст починає відчувати бажання тактовно, великодушно, схвально та із симпатією погодитися, що вищезазначені дії заслуговують на подяку.

Для вираження вдячності в листах В. Стефаник найчастіше використовує дієслово-перформатив *дякую*. Це дієслово виявляємо в

початковій, основній та завершальній частинах епістолярного тексту, наприклад: *Письмо Ваше я одержав і дякую за запитання* (до В. Морачевського [69, с. 32]). *За фотографії вже наперед Вам дякую* (до В. Морачевського [69, с. 43]). *Дуже файно дякую за Келлера* (до В. Морачевського [69, с. 64]). *Незміренно Вам дякую за сей лист* (до В. Морачевського [69, с. 67]). *Дякую тобі сердечно за щирі поради* (до Л. Бачинського [69, с. 74]). *Дякую Вам за прегарний лист і за прихильність до такого нероби* (до В. Морачевського [69, с. 78]). *Дякую тобі, що написав-єсь про віче, в жадних часотисях не мож було дошукатися вістки* (до Л. Бачинського [69, с. 85]).

У листах В. Стефаніка вдячність виражено також і за допомогою ввічливої лексеми *подяка* в різних формах, що зазвичай трапляється в основній частині листа: *Будьте ласкаві помістити у Вашому журналі «Світ» отсю **подяку**: Спершу дякую за привіт журналові «Світ» і за графіки В. Касіяна, які мене глибоко зворушили. З ласки свої відошліть мені мої скрипти і прийміть **подяку** за Вашу раду* (до О. Маковея [69, с. 191]). Найчастіше використосував іменник для вираження подяки Василь Семенович в листах до Андрея Шептицького: *Пишу Вам **подяку** за поміч, яку Ви, ексцеленціє, мені ласкаво учинили* [69, с. 461]. *Вам дякувати серед українців не лиш я повинен, але й тисячі людей і сотки інституцій* [69, с. 461]. *Я вже багато помочі мав від Вас, ексцеленціє, і Ви приймете від мене **подяку**, як від малого свого обожателя ще від часу, як Ви в моім Русові пробували на. Цілую Ваші руки з найбільшою **подякою** вічно вдячний. Не гнівайтесь, ексцеленціє, і подайте мені руку, яку я Вам хочу стиснути з **подякою*** [69, с. 461]. *Дуже вибачайте і прийміть від мене найсердечніше **подяку** за Вашу прихильність до мене* [69, с. 466].

З усіх листів лише чотири рази виявляємо іменник *вдячність*, який В. Стефанік використовує в листах до А. Шептицького (тричі) та О. Т. Назарука (один раз): *Прошу однаково ж прийняти ці слова, як найбільше моє прив'язання і **вдячність** для найбільшого українця, якого маємо на цілій*

Руси-Україні (до А. Шептицького [69, с. 472]). *З найвисшою **вдячністю** цілую Вашу руку. Як ще трохи погодите, то я з **вдячністю** при кінці лютого заплачу Вам пренумерату* (до О. Назарука [69, с. 413]). *Як не як, а я чую на собі найсвятіший обов'язок національної **вдячності**, як приходить свято Андрея, зложити Вам разом з мільонами українців найнижший поклін за Вашу найвисшу культурну працю, яку Ви від десятків літ чините* (до А. Шептицького [69, с. 472]). Натомість часто виявляємо в листах прикметникову форму *вдячний*, актуалізовану різними дієсловами: *Цілую Вашу потужну руку і **остаю** Вам **вдячним** раз на все* (до А. Шептицького [69, с. 467]). ***Остаю** з найглибшою любов'ю до Вас, все **вдячний*** (до А. Шептицького [69, с. 463]). *Ви зробили початок і я Вам **буду вдячний**, як собака, до кінця, свого життя* (до М. Рудницького [69, с. 416]). *Цілую Ваші руки Вам все **вдячний*** (до А. Шептицького [69, с. 470]). *Сердечно вітаю Вас з дружиною і дитиною і **остаюся** все Вашим **вдячним** другом* (до В. Дорошенка [69, с. 406]). *Надзвичайно Вам **вдячний** за все те, що Ви для мене під моральним і матеріальним оглядом робите* (до І. Лизанівського [69, с. 387]). *Ваших дітей цілую в їх ясні голови і **вдячний** їм, що цілують лист до мене* (до В. Морачевського [69, с. 348]). *На остаток я безгранично Вам **вдячний** і дякую Вам, що-сьте такі до мене щирі* (до О. Кобилянської [69, с. 261]). *Вас все один **вдячний** Василь Стефаник. Цілую Вашу предобру руку все Вам **вдячний*** (до А. Шептицького [69, с. 462]). *Ласкавій для мене **цьоці передайте** мої **вдячні поклони*** (до О. Гаморак [69, с. 100]).

Інколи серед дієслів, які використовує В. Стефаник для подяки, виявляємо інфінітивні форми, що вживаються з імпліцитною семантикою для вираження подяки, наприклад: ***Хочу дякувати** Вам за все добро і моральне і матеріальне, яке Ви мені особисто від давен давна чинили і тепер чините* (до А. Шептицького [69, с. 464]). *Мені дуже мило іменно Вам **дякувати** за Вашу прихильність до моєї своячки Ольги Плешканівної* (до О. Кульчицької [69, с. 418]). *Рік кінчиться – треба Вам **дякувати** не лиш за Ваші часописі, а й за їх зміст і колір* (до О. Назарука [69, с. 412]). *Маю **надію віддячити** ся Вам і*

дякую, що Ви прийняли тільки труду і мене спопуляризували на Соборній Україні (до Л. Янушевича [69, с. 402]). Я Вам **хотів подякувати** за гарні переклади в «Хімері» вже давно, та не знав-єм, де Вас шукати. Тепер Ви віднайшлися самі, і я Вам **сердечно дякую** (до М. Мочульського [69, с. 356]). Сам не знаю, чим я Вам **дякувати буду** за те, що-сьте нашу Параску відвідали. Стократ Вам дякую за **тоті відвідини І Вам, і Матейкові не знаю як дякувати**, що-сьте мені маму навідали (до О. Гаморак [69, с. 263]). Тішуся, що Ви раді, і не знаю, як Вам **дякувати** (до О. Кобилянської [69, с. 236]). Хотів би-м Вам з глибини найглибшої серця мого **подякувати** за Ваш лист (до С. Морачевської [69, с. 100]). Мені було у Вас дуже добре, **дякувати** **файненько** Вам за **любість і за доброту** (до С. Морачевської [69, с. 168]). Як бачимо, це непрямі вислови подяки, які читач сприймає в значенні перформатива. Такі вислови аксіологічного характеру виражають вищу міру вдячності (не знаю, як і дякувати Вам).

Якщо вдатися до лексичного наповнення конструкцій з етикетними формулами подяки, то в Стефаниковому епістолярії переважають речення з моделлю «дякую + за...». Серед поширювачів виокремлюємо такі, що:

1. Передають зміст подяки (за що): Я вам дуже **файно дякую за лист** **последній, до Русова післаній** (до О. Гаморак [69, с. 106]). **Дякую Вам за раду, чому не пишете?** (до В. Морачевського [69, с. 125]). **Дуже файно Вам дякую за файний лист** (до В. Морачевського [69, с. 141]). **Дякую Вам файно за те, що борзо заввихнули-сьте ся і книжку прислали** (до О. Гаморак [69, с. 144]). **Ще Вам із серця дякую за прихильність до мене** (до В. Морачевського [69, с. 147]). **Дуже Вам файно дякую за газети** (до О. Гаморак [69, с. 149]). **Дякую Вам за вісти, та й за те, що обзиваєтеся до мене** (до О. Кобилянської [69, с. 240]). **Найсердечніше Вам дякую за последну допомогу 200 зл[отих], які я одержав, і моя нужда і хвороба вже давно їх спожила** (до А. Шептицького [69, с. 465]). **Дякую Вам вже наперед за Ваш труд і остаю з глибоким поважанням** (до І. Лизанівського [69, с. 384]). **За Ваш лист я Вам сердечно дякую** (до В. Дорошенка [69, с. 393]). **Дякую Вам за Вашу вмилу роботу, яка**

мене разом із покутським діалектом зблизила до читачів Великої України (до І. Лизанівського [69, с. 395]).

Зауважимо, що новеліст часто використовує речення, у яких уникає прийменника *за*, натомість використовує складнопідрядну конструкцію, які читач сприймає як пояснення, за що йому подякував В. Стефаніка, наприклад: *Дякую Вам, що розпродуєте книжки, але раджу, аби-сьте енергійно стягали гроші, бо пропадуть* (до В. Гаморака [69, с. 264]). *Дякую Вам, що-сьте раді.* *Дякую Вам, що розповідаєте мені за себе* (до О. Кобилянської [69, с. 213]). *Сердечно Вам дякую, що питаєтеся за мою маму* (до О. Кобилянської [69, с. 216]). *Дякую Вам, що нагадали-сьте за мене – на Україні* (до О. Кобилянської [69, с. 275]). *Я Вам дякую, що Ви мене і слова мої любите* (до К. Гаморака [69, с. 313]). *Насамперед я Вам дуже і дуже дякую, що Ви до багатьох клопотів взяли ще один клопіт – мене. Тому дякую, що-м сам, що разить мене твердість світа любите* (до О. Кобилянської [69, с. 243]).

2. Вказують на адресата подяки (кому). Особливість таких конструкцій в тому, що В. Стефанік не використовує в них звертання, а послуговується лише займенниками, у більшості випадків пишучи їх з великої літери для вираження пошани: *Ваш лист нагадав мені дуже багато, і я дякую Вам за нього та радо відписую* (до М. Гаванчука [69, с. 463]). *Дякую Вам за добру поміч* (до О. Гаморак [69, с. 332]). *Пані Федорцевій, Михайлові Рудницькому та іншим дякую за ювілейну прикрість. Волю Вас мати молодими, як ювілятами: багато полину є на дні ювілейної чаші. Стискаю руку могому другові з молодих літ Станіславові Шибишевському* (до редакції журналу «Світ» [69, с. 402]). *Дякую Вам за щире слово* (до В. Морачевського [69, с. 348]). *Дякую Вам за гроші і кажу наперед, що я їх Вам ані віддати не годен, ані сотворити щось таке, аби Вам воно стало за ті гроші. В коші нічого не попсувалося, і я Вам дякую, що-сте его піддержали і прислали* (до М. Шухевича [69, с. 348]). *Я вже відхлипався по своїй подорожі до Львова і тому дякую Вам і Вашій пані за дуже приємну, а ласкаву гостину* (до

М. Шухевича [69, с. 435]). *Цим листом я дуже втішився і дуже **тобі та товаришам** другим дякую* (до О. Колянковського [69, с. 460]).

3. Поширюють етикетну формулу атрибутивною семантикою. Переважно це перформатив *дякую* з прислівниками та прислівниковими сполуками, які вказують на міру вдячності, що значно підсилює ввічливість та щирість адресанта: *Та **дякую** Вам **красно** – ба, не знав, чи стану я Вам коли в пригоді, як Ви мені?!* (до О. Гаморак [69, с. 267]). ***Сердечно** Вам **дякую** за те, що мене межі люде берете і у світ пускаєте.* (до О. Кобилянської [69, с. 231]). ***Дякую** Вам **сердечно**, що мене просите, добрі друзі мої, аби побути з Вами на святій вечір* (до В. Морачевського [69, с. 183]). *А все-таки Вам **дуже дякую**, бо пробуєте змити з мене брудне тавро песиміста* (до Д. Донцова [69, с. 398]). ***Дякую** Вам **ладно** за прихильне письмо, хоча по нім якось мені немало – хочеться цмокати і в шию чихати* (до О. Маковея [69, с. 189]). ***Файно** Вам **дякую** за книжки* (до В. Морачевського [69, с. 203]). *За Вашу прихильність до мене **сердечно дякую*** (до М. Ірчана [69, с. 388]). ***Дякую** Вам **дуже сердечно** за відвідини моїх синів у львівській в'язниці* (до К. Студинського [69, с. 409]). ***Щиро-сердечно** Вам **дякую** за присилку обох газет, але перестаньте присилати, бо не можу навіть обіцяти Вам, що заплачу* (до О. Назарука [69, с. 427]). ***З цілою відданістю вірного чоловіка дякую** Вам за пам'ять та остаю Вам все до глибини душі відданий* (до А. Шептицького [69, с. 464]). *За фотографії вже **наперед** Вам **дякую*** (до В. Морачевського [69, с. 43]). ***Дякую** Вам вже **наперед** за Ваш труд і остаю з глибоким поважанням* (до І. Лизанівського [69, с. 384]). *Я Вам **дуже й дуже дякую** за те, що Ви потрудилися особисто до англійського консуляту у Львові* (до Ю. Морачевського [69, с. 436]). *За Вашу дуже приятельську прислугу і услугу **дякую** Вам **вже**, відай, з прощанням, бо я більше не годен вже поїхати, щоби побачити Вашу сердечну сім'ю* (до М. Шухевича [69, с.435]).

У деяких листах Стефаник просить адресата подякувати іншій особі, з якою не листується або листується менше. В таких реченнях вдячність радше сприймається як прохання: ***Подякуйте** пані Вашій за фотографії Єви і*

Юрчика і поздоровіть їх сердечно від мене... (до В. Морачевського [69, с. 336]). *Уцілуй від мене Лепкого та подякуйте ему за єго твори, якими дуже тішуся* (до В. Сімовича [69, с. 380]).

Варіативним способом вираження подяки є заперечний вислів, який складається з двох речень: у першому реченні йдеться про заперечення факту висловлення подяки, натомість у другому реченні перформативним дієсловом виражається вдячність, наприклад: *Я ще Вам не подякував за стипендію, яку Ви дали моему синові. Роблю це тепер, хоч і пізно.* (до К. Студинського [69, с. 395]). *Я довго дома не був і не відписував Вам на Вашу картку, ані не дякував Вам за «Землю». Чиню се тепер* (до О. Кобилянської [69, с. 365]).

Зауважимо, що часто вживані в сучасному мовленні етикетні формули зі словом *спасибі* в листах В. Стефанки не виявлено жодного разу.

Отже, традиція висловлення вдячності в листах Василя Стефанки є усталеним виявом ввічливості та важливою складовою листів. Етикетне вираження подяки має відносно стабільну структуру: новеліст використовує модель речення з прийменником *за*, чи сполучний засіб *що*.

На початку листа висловлення вдячності зазвичай впливають на адресата, створюючи сприятливий мікроклімат спілкування і визначаючи характер стосунків. Наприкінці листа етикетні формули вдячності використовуються зазвичай для того, щоб підтвердити вдячність, дати адресату зрозуміти, що Стефаник поважає його зусилля та добрі вчинки, а також привернути увагу до важливості події, яка стала причиною вдячності. Часто в етикетних формулах вираження вдячності письменник використовує прислівникові інтенсифікатори, серед яких переважають *дуже*, *щиро*, *файно*. Таким чином, у листах віднаходимо зразки своєрідних діалогів з використанням традиційних та індивідуальних етикетних формул, що дають змогу простежити рівень змін в сучасній мові порівняно з мовою тої епохи.

2.2.5. Мовні засоби вираження комунікативної ситуації вибачення

Традиція вираження вибачення в епістолярії Василя Стефаника є узвичаєним виявом ввічливості та важливою частиною листів. Вибачення для новеліста означає усвідомлення своєї провини і намагання її спокутувати за допомогою спеціальних висловів. Стефаник не є оригінальним у доборі етикетних формул вибачення, адже більшу частину виявлених конструкцій становлять стандартизовані формули, до яких ми звикли. Як правило, ці етикетні формули завжди супроводжуються проханням вибачити, тобто виявити поблажливість, простити провину.

Загалом у листах можна виявити високу та нейтральну тональність вибачення. Високу тональність вибачення спостерігаємо у більш офіційних листах до людей, з якими В. Стефаник тримає дистанцію, як того вимагає етикет. Зокрема такою високою тональністю вибачення пронизані листи до Андрея Шептицького, читаємо: *Мені вже тяжко диктувати мойому синові, бо моя слабкість далеко поступила і я мушу **перепрошувати** Вас, ексцеленціє, за цей мій лист. **Дуже вибачайте** і прийміть від мене найсердечніше подяку за Вашу прихильність до мене* [69, с. 472].

У листах до друзів чи родичів письменник дозволяє собі знизити тональність вибачення до нейтральної: *Газет не читаю, Ви не писали, і тому я не післав Вам письма на похорони. **Простіть**, отже, і Ви, і тато, і цьоця, і вся родина* (до О. Гаморак [69, с. 286]).

Формули вибачення виявляємо як на початку листів (***Вибачай**, що так запізнив-єм ся з письмом* (до Л. Бачинського [69, с. 13])). ***Вибачайте**, що зараз не відписав-єм, годі, бо горячка так ізнемагає, а голова така тяжка, як коли би натолочив цілу дрантєм з отих дітій, що снуються отам за вікном* (до В. Морачевського [69, с. 67])), у середині тексту (*Ви за слово **вибачайте**, але воно якраз тут надібне. В Городенщині, де довелося мені «практично робити» з Вашим глупим кузином (оп'єть **вибачайте**, бо не один чоловік має глупого кузина), вийшло так* (до В. Морачевського [69, с. 39]), так і у завершенні епістол (***Вибачайте** і будьте здорові* (до О. Кобилянської [69, с. 276])). *Повинен*

я Вам щось за себе написати, але не можу, бо зуби заціплюють кожне слово і не пускають. **І вибачайте** мені (до В. Морачевського [69, с. 348]). Вони суттєво не відрізняються, хоча за контекстом відчувається, де формула вибачення у вступі чи в кінцівці листа, на що вказують елементи встановлення контакту з адресатом (початок) і прощання (кінець).

Формули вибачення не становлять ядра етикетних формул за кількістю у листах Василя Стефаника, як і за оригінальністю, оскільки автор використовує узвичаєні опорні слова *вибач, вибачте, даруйте, не гнівайтесь: Ви мусите мені вибачати*, що я Вас кілька намордувався, що виливав кілька турбот своїх на Ваші плечі, аби і Ви двигали, і що верещав, як мала дитина, аби Ви мене забавляли (до О. Гаморак [69, с. 299]). Тож **даруйте** мені, що коротенько Вам напишу. Ви вже давно написали до мене, а я не відписував, бо мав багато всякого прикрого на голові – і **даруйте** (до Б. Грінченка [69, с. 279]). Тому **не гнівайтесь**, що Ви з молодих людей мені найдорожчий і найближчий так, як Ваша мама і Ваш батько в моїй молодості були мені найближчі і, напевно, Ваші діти були-би мені найдорожчі і найлюбіші, якби-м міг жити (до Ю. Морачевського [69, с. 430]).

Виявляємо серед етикетних формул вибачення також невластиву українській мові лексему *перепрашаю*: *Пращаючи Вас, дуже Вас перепрашаю за трохи безличну мою сміливість до Вашої особи, але стан мій такий, що я це мушу робити* (до К. Студинського [69, с. 411]). Очевидно, це зумовлено тривалим перебування Стефаника в Польщі, де під впливом польського відповідника вибачення *przepraszam* він узяв до свого лексикону цю кальковану формулу на український манір: *Посилаю Вам під опаскою «Życia», а Ви, перечитавши, дайте Стоцькому і скажіть, що я его сердечне перепрошаю за прикрість і що зло направляю* (до О. Кобилянської [69, с. 254]). *Пращаючи Вас, дуже Вас перепрашаю за трохи безличну мою сміливість до Вашої особи, але стан мій такий, що я це мушу робити* (до К. Студинського [69, с. 411]). Від цього, на нашу думку, поширені в листах вибачення на кшталт: **Перепроси** усіх прошених-недопрошених на сестрині весіле і подай причину, яку хочеш. Так що

як я Вам скажу або напишу що зле, то Ви відразу собі скажіть; але він вже **перепросив** (до О. Гаморак [69, с. 143]).

Як ми вже зауважували, комунікативну ситуацію вибачення структурують переважно нейтральні етикетні формули *вибач, вибачай, вибачайте* та інші, однак особливість Стефаникових фраз вибачення у тому, що на них накладається значення прохання, особливо це відчутно в заперечному дієслові 2-ї особи множини *не гнівайтесь* чи його варіанті *не прогнівіться*: **Ви не гнівайтесь, що я не приїжджав і не писав** (до О. Кобилянської [69, с. 225]). **Ви не гнівайтесь, що-м ще не писав; як сей лист дістанете, то погляньте по хаті та й мене нагадайте** (до О. Гаморак [69, с. 281]). **Ви не гнівайтесь, що я до Вас не відзивався** (до О. Кобилянської [69, с. 325]). **Ви не гнівайтесь, що я не писав до Вас вже давно, хоча все хотів і все відкладав** (до В. Морачевського [69, с. 430]). **Ви, борони Боже, не прогнівіться, що я до Вас з такими жолудково-гігієнічними нуждами підходжу** (до А. Гаморак [69, с. 88]). **Ви не гнівайтесь, що я так сміло тягну Вас до роботи, що ані хвильки не вагаюся, що Ви мені допоможете** (до В. Морачевського [69, с. 93]). **Дорогий мій і сильний і шановний друже, пишу Вам це тому, аби-сьте мене оправдали і не гнівалися, що до Вас не писав-єм** (до В. Морачевського [69, с. 108]). **Не годен я тепер писати ані добре, ані файно. Тож не гнівайтесь, як, може, не напишу завтра або й позавтра** (до С. Морачевської [69, с. 123]). **Ви не гнівайтесь на мене, бо я ані не хотів, ані силоміць не тягнув грошової сторони мого побуту собі у голову – саме прийшло. Саме прийшло, та й до сьогодні відійти не хоче** (до С. Морачевської [69, с. 168]). **Не гнівайтесь, бо на дурних гнів не лік Ви будьте моїм добрим приятелем і не гнівайтесь, ані Ви, ані Ваша жінка, ані Ваш хлопчик** (до В. Морачевського [69, с. 181]). Такі формули ситуації вибачення характерні для західноукраїнського варіанта мови, представником якого і був новеліст.

Досить часто В. Стефаник використовує в комунікативній ситуації вибачення наказовий спосіб дієслова *простити* у 2-ій особі множини: *Я боюся, що-м і Вашу рану, може, порунтав, а Ви мені простіть, бо-м не знав, що є ще*

крім мене такі, що їх минутка пропала (до В. Морачевського [69, с. 162]). Якби в моїй гадці про Вас було що для Вас неприємного, то **простіть**, я лиш зле написав (до О. Кобилянської [69, с. 226]). А також його західноукраїнський фонетичний варіант із стверділим закінченням: До нині не було у мене часу Вам написати, тож **простім** (до А. Шмігельського [69, с. 22]). Ся партія, кажу, виразно, по виборах, коли здобула 9 мандатів, просила папського благословенства і одержала (до В. Морачевського [69, с. 39]). **Простім** єї і мені за плюгаве слово (до В. Морачевського [69, с. 39]). **Простім** мені, що так забавив-єм ся з листом (до В. Морачевського [69, с. 40]). Ви **простім**, що буду Вас непокоїти ще з одним ділом. **Простім** за нудний лист, але я Вам мусів з обов'язку подати теперішній образ мого оточеня (до В. Морачевського [69, с. 137]).

Також В. Стефанік інколи просить вибачення перед людьми опосередковано та просить адресата попросити вибачення замість автора листа, наприклад: **Ви** ладно **перепросіть** тата, що я не був при іспиті Олеговім, – я не міг (до О. Гаморак [69, с. 239]). Посилаю Вам під опаскою «*Žusia*», а Ви, перечитавши, дайте Стоцькому і скажіть, що я его сердечне **перепрошаю** за прикрість і що зло направлю (до О. Кобилянської [69, с. 254]).

Цікавим за змістом з погляду комунікативної ситуації вибачення є лист до М. М. Мочульського [69, с. 369], який можна трактувати мініпромовою, спрямованою на вибачення перед адресатом. Наводимо зміст листа:

Вп. Товаришу!

Я вас, бігме, не хотів ані образити, ані в ніякий спосіб діткнути. Тепер я хорий і може бути, що мій тиск вийшов якийсь недоладний. Вибачте, я собі не нагадую ані слова для Вас терпкого. Вибачайте може і кинув що образливе. Напишіть.

В. Стефанік.

Серед морфологічних особливостей етикетних формул вибачення помічаємо вживання форми імперативного інфінітива у значенні спонування, наприклад: *Треба мені, хорому, вибачати, що дурничками забираю Вам час* (до

М. Рудницького [69, с. 423]). *Ви будете мені вибачати, що хочу від Вас відразу такої великої прислуги, та знаючи Вас я осмілюся про це Вам писати* (до М. Мочульського [69, с. 430]).

Виявляємо в листі й аналітичну форму, в основі якої – дієслово *дати* та віддієслівний іменник *прощення*: *Я Вам мушу дати наперед «генеральне» прощення за всі мої проступки зглядом Вас, аби-сьте мені дарували і за то, що було, і за то, що є і буде* (до О. Гаморак [69, с. 143]). Зауважимо, що популярна сучасна етикетна формула *прошу вибачення* не зафіксована в досліджуваному епістолярії жодного разу. Натомість дуже поширена форма вибачення в листах до громадських діячів з дієсловом *даруйте*, в одному випадку навіть *подаруйте*: *Даруйте, що так безмисно пишу, але не можу інакше* (до В. Морачевського [69, с. 68]). *Ви мені даруйте, ласкаві пані, але я такі великі очі, як Ваші, видів давно* (до В. Морачевського [69, с. 165]). *У мене є багато недбайливости за пазухою і мені треба дарувати не одно. От даруйте.* (до О. Кобилянської [69, с. 225]) *Трошки я спізнився з листом, а Ви даруйте. Даруйте, що писав-єм наборзі, але не маю часу* (до М. Павлика [69, с. 256]). *Я довший час хорував і аж тепер відписую. Даруйте. Даруйте мені мою сміливість, що я Вас труджу своїми справами і ще прошу Вас о дальшу поміч* (до А. Шептицького [69, с. 461]). *Від кількох тижнів я хорував, вже думав покидати цей прегарний світ і тому, ексцеленціє, даруйте, що не прислав подяки за Ваш владичий дар* (до А. Шептицького [69, с. 462]). *Пишу не дуже веселий весняний лист і тому даруйте, так як все і всім. Встид мій дуже тяжкий і прошу своїм великим всеобіймаючим серцем дарувати мені мої тяжкі гріхи перед Вашою Високою постатю. Ви даруйте, ексцеленціє, що я забагато труду завдаю Вам, що читаєте мої листи* (до А. Шептицького [69, с. 466]). *Даруйте мені, ексцеленціє, що я осмілюся до вас писати такі листи. Тяжко мені на старість і при слабості встидатися, а Ви подаруйте в своїм великім серці мою провину* (до А. Шептицького [69, с. 463]).

Як бачимо, в етикетних формулах вибачення переважають форми множини в 2-ій особі наказового способу недоконаного виду. Це зумовлено

тим, що до своїх адресатів Стефаник звертається на Ви, причому дуже часто пише займенник з великої літери, хоча спорадично вживає і з малої букви. Дієслова доконаного виду трапляються значно рідше.

Якщо узагальнити зміст листів, у яких новеліст просить вибачення у співрозмовників, то найбільше він перепрошує адресатів за те, що довго не відписував, не надсилав листи; за те, що навантажує своїми проблемами; за забраний час; за провини.

Стефаникові перформативи вибачення презентують його гречність, пошану до адресата, прямолінійність та скромність, адже переважно становлять висловлення-прохання.

2.2.6. Мовні засоби вираження комунікативної ситуації побажання

Головна мета побажання полягає у висловленні адресантом зацікавленості у здійсненні чогось позитивного для адресата: побажати здоров'я, привітати зі святом та ін. Саме в побажанні закладається певна симпатія до співрозмовника, і можна дійти висновку про особливості стосунків В. Стефаника з людьми, котрим він писав. Побажання актуалізують позитивний конотативний компонент у прощальних формулах, постаючи значущим інтегрувальним комунікативним чинником між адресантом і адресатом [51, с. 105].

Загалом, опрацювавши досліджуваний матеріал, ми виокремили два види побажань: перший – зумовлений привітанням з нагоди свята, другий – як частина ввічливого спілкування, що засвідчує турботу та повагу до адресата.

Так, у листах виявлено, що Стефаник вітає своїх близьких людей з Новим роком, Різдом, Святвечором, Воскресінням Христовим, іменинами. Наприклад: *А на Новий рік бажаю Вам обоім і дітям Вашим, щоби батько їх все був міцний і вдоволений, але на катедрі університетській. Мамі і Маринці бажаю з цілого серця здоров'я і задоволення із своїх дітей. Прилучається до*

*сих бажань і моя стара писарка – тета Галя (до Й. Шимоновича [69, с. 393]). Зі святим Різдом і Новим роком, бажаю Вашій сестрі і Вам найкращого і чекаю від Вас довженого листа (до В.Дорошенка [69, с. 392]). І прошу прийняти від мене найсердечніші бажання на святого Андрея і дарувати мені всі гріхи, які я поповнив перед Вами вже давно (до А. Шептицького [69, с. 462]). Як цілий український нарід, так і я бажаю Вам найдовших літ життя з приводу Воскресення Христового і цілую Вашу щедрю руку (до А. Шептицького [69, с. 465]). А тепер вінчую Вас щистем, здоровльим, аби-сьте щасливо почали і ще краще обпроводили святий вечір. Аби та радість, яку-сьте мали від дитини малої, аби вона вся прийшла до Вас на святий вечір і сіла на Юрчинове деревце і аби-сьте обоє були як діти (до С. Морачевської [69, с. 101]). Вінчую Вас, аби-сьте були файні, як весна, багаті, як земля. Аби-сьте тішилися трьома зорями святого вечера і аби їх видко було із Вашого вікна (до В. Морачевського [69, с. 181]). Як бачимо, автор використовує складні конструкції побажальної модальності, предикатами в яких є переважно дієслова *бажаю* і *вінчую*. Стефаник у таких конструкціях колоритно використовує діалектний варіант сполучного засобу *аби-сьте*, який знижує тональність офіційності, однак зовсім не применшує щирості побажаних слів.*

Частіше новеліст вживає етикетні формули побажання, щоб висловити свій комплімент адресатові, зміцнити взаємодію та створити позитивну атмосферу в листі, незважаючи на скрутне становище, у якому Стефаник перебував. У таких реченнях адресант не тільки виражає своє побажання, а й засвідчує, що цінує та поважає своїх співрозмовників. У цій групі етикетних формул побажань теж переважають складні конструкції, ядром яких є предикат *бажаю*: *Я лиш одного при сім собі бажаю, аби і жінка Ваша і Ви замешкали в нашім краю і роздавали багато з тих богатств науки і душі таким, як я, і подібним. Вам обом най доріжка ся устелюєся рutoю і барвінком. Кождїська хвилина най буде така, аби можна весільної пісні співати!* (до В. Морачевського [69, с. 51]). *Бажаю Вашому фракови і рукавичкам якнайліпшого успіху між меклерами катедр, а фізіологію лишит вже для*

młodzieży dosrzewającej (до В. Морачевського [69, с. 56]). *Ви будете обі з сестрою і я **бажаю** Вам того, аби в цілیم своїм єстві Ви почули весну. Ото чудесне чувство най Вас опанує, що з-під смутків і журб і брил запеклого болю виростає як квітка з-поміж студених скал* (до О. Гаморак [69, с. 290]). ***Бажую** Івасі, щоби була здорова, щоби була задоволена з себе, а напередовсім, аби була задоволена з свого чоловіка* (до О. Гаморак [69, с. 418]). В одному з листів побажальної модальності автор досягає за допомогою лексеми *бажання*: *По Вашім листі я мав і маю два щирі **бажання**, аби Вашій цюці щастє на новім місці служило, а моїй матері аби смерть свою прислугу зробила, бо вже крайній час. І ще третє **бажання**, аби-м став трохи тупий або цілком ступів, аби мене так багато вражінє не боліло!* (до О. Гаморак [69, с. 263]).

Комунікативну ситуацію побажання В. Стефанік передає за допомогою слів, що виражають позитивні емоції, предикатів у наказовому (спонукальному) способі та за допомогою відповідних літературних і діалектних часток *най* і сполучних засобів *аби-сьте*, *коби* та ін.: *Вам обом **най** доріжка **ся** устелюєся рудою і барвінком. Кождїська хвилинка **най** буде така, аби можна весільної пісні співати!* (до В. Морачевського [69, с. 51]). *Від себе скажу, що не можу сказати, чи більше Вас шаную, чи більше люблю. **Най** останєся пошанівок і любов в парі – разом будуть мати добру дорогу* (до В. Морачевського [69, с. 147]). ***Нехай** же **господь** бог **благословить** Вашу молоденьку жінку і Вашого малого Богдана* (до М. Шухевича [69, с. 435]). ***Нехай** вас **Бог** своєю ласкою **потішить**, а діти **хай** Вам **ростуть** великі і подібні до Тата* (до М. Кромпець [69, с. 474]). *А так більше не маю що писати, лиш радий був би-м, **аби** Вам **було добре і аби-сьте здорові були*** (до В. Морачевського [69, с. 348]). *Перестаньте так тяжко працювати і **будьте** мені на довгі і найдовші роки здоровим і найкращим* (до В. Морачевського [69, с. 436]); *Надворі весна зачинаєся, **коби** вона **принесла** Вам багато щастя. **Коби** Ви лиш **хотіли** мати щастє. То байки, чи хто щасливий! Але не байка, чи хто хоче бути щасливий! Конче треба **хотіти** щастя* (до В. І. Морачевського [69, с. 193]); ***Аби-сьте** обоє були здорові та розумні. А тоді і я в (замилуванні) Вашої великої Матері буду чути*

Вашу Любов і до себе і до мене (до Ю. Морачевського [69, с. 398]); *Хотів би-м, **аби-сьте стали** дужим і любили мужиків і не жалували їх, хотів би-м, аби, як ще зродиться на Русі радикальна партія, аби єї всі інтелігенти не покинули, як тепер, аби були ліпші і дужчі* (до В.К. Гаморака [69, с. 253]). *Я також піду та буду говорити молитви, **аби** ти здоровий мені **був** та й ріс файний* (до Ю. Морачевського [69, с. 398]). *Перестаньте так тяжко працювати і **будьте** мені на довгі і найдовші роки здоровим і найкращим* (до Ю. В. Морачевського [69, с. 436]). *А Ви **будьте** веселі і не журіться, Бог дасть, то ліпше буде* (до О. Гаморак [69, с. 352]). *Дай **Боже** Вам здоровля і щасливу їзду* (до Гамораків [69, с. 278]). Засоби вираження побажання, які створюють етикетні конотації ввічливості, доповнюють одне одного.

Найчастіше у своїх побажальних висловленнях В. Стефанік зичить адресатам здоров'я. Часто він навіть використовує предикат здоровлю у значенні *поздоровляю, вітаю*: *Сердечно **здоровлю** решту Ваших дітей, які приїдуть, особливо Санку і Данила. Буду Вас самотний нагадувати у Русові з найкращими бажаннями і з жалем чоловіка-каліки, який не годен навіть сердечної своєї приємності заспокоїти* (до О. Гаморак [69, с. 418]). ***Здоровлю** цьоцю і всіх* (до О. Гаморак [69, с. 222]). ***Здоровлю** Вас усі троє, аби-сьте здорові були* (до В. Морачевського [69, с. 187]).); *Ліпше **будьте** здорові. **Здоровіть** Олега і Дарочку поцілюйте і просіть цьоцю, аби заграли «цьоциної»* (до О. Гаморак [69, с. 250]). Ці предикати засвідчують тісний зв'язок комунікативної ситуації побажання та ситуації прощання, тому що найчастіше письменник використовує їх у кінці листів. Такі етикетні формули становлять тісну діалогічну єдність із формулами-прощаннями, про які детальніше в наступному параграфі.

У деяких своїх листах новеліст вітає, висловлює шану і повагу до своїх адресатів, використовуючи відповідні дієслова: *Сердечно **вітаю** Вас з дружиною і дитиною і остаюся все Вашим вдячним другом* (до В.Дорошенка [69, с. 406]). *Над моєю сердечною роботою, над «Камінним хрестом», я умістив Ваше ім'я, аби-сте мали малий знак, як Вас **шаную** і **люблю**. За Ваші*

добродійства я не годен вам дати більше. Прийміть маленьке за велике (до К. Гаморака [69, с. 262]).) *Я Вас **поздоровляю** і прошу, аби Ви мене не мали за грішника* (до О. Гаморак [69, с. 364]).

Отже, етикетні формули побажання функціонують як самостійні конструкції з побажальною модальністю, у яких В. Стефаник вітає адресатів з різних причин, однак ці ж формули можуть вплітатися і в конструкції з комунікативною ситуацією прощання. Головними лексемами, що структурують побажання в листах, є *бажаю* та *здоровлю*, а також наказовий спосіб дієслів з частками *най*, *хай* та сполучниками *аби*, *аби-сьте*, *коби*. Найчастіше автор зичить своїм близьким людям здоров'я та щастя. Своїми етикетними формулами побажання автор не тільки висловлює свої щирі почуття, а й підбадьорює, надихає адресатів, засвідчуючи ввічливість та турботу.

2.2.7. Мовні засоби вираження комунікативної ситуації прощання

Безперечно, найпоширенішими формулами мовленнєвого етикету в листах В. Стефаника є ті, що вживаються на початку і в кінці листа – вітання-звертання та прощання. Вони становлять своєрідне обрамлення кожного листа. Прощання належить до такого акту, яким завершується процес спілкування, взаємини учасників спілкування. Це не менш насичена й «чутлива» щодо виразів мовного етикету завершальна частина листа, у якій адресант засвідчує бажання продовжити радість спілкування і повагу до адресата. Завершальна частина листів В. Стефаника здебільшого нестандартна. Формули етикету прощання, виконуючи в тексті листа роль своєрідних термінальних сигналів, з одного боку, фіксують закінчення епістолярного діалогу, а з другого – оформляють його композиційну структуру. Для епістолярію письменника властива частина, у якій адресант засвідчує про завершення діалогу. Автор оригінально вказує на кінець розмови, часто одночасно використовуючи побажальні вислови, наприклад:

кінчати: **Кінчу**, поздоровляю Вас разом із Вашими товаришами і зістаю з глибокою пошаною (до М. Ірчана [69, с. 388]). **Кінчу** та й зо страхом божим лізу під покривало – (але от у сі хвилі причуває ми ся ваш сміх! що се, бігме не знаю) (до О. Гаморак [69, с. 6]). Як що є цікавого, то напишіт, як трохи поздоровіли. Кланяйтесь сестрам, як ще у вас є, та всім патріотам. **Кінчу**, бо таки їду, а Ви відпишіть зараз (до В. Морачевського [69, с. 148]). Поки що **кінчу** і прошу коло 15 с[ього] мі[сяця] написати мені до Русова, чи можна їхати в Кути. До 15 буду в Збаражчині. Здоровлю сердечно усіх Вас домашніх і мою маленьку симпатію – Зоньку (до А. Гаморак [69, с. 88]). **Кінчу** і здоровлю і Вас, і «Стецеву», і весну в нас (до О. Гаморак [69, с. 61]);

цілувати (фонетичний діалектний варіант цілювати): **Цілую** Вас з Северином та з Маринцею і всіх Вас на весіллі (до А. Гаморак [69, с. 418]). **Цілую** Вас обох і дякую Вам обом (до В. Морачевського [69, с. 422]). **Уцілуй** від мене Лепкого та подякуйте єму за єго твори, якими дуже тішуся (до В. Сімовича [69, с. 380]). **Цілую** Вас з Семенком (до О. Стефанік [69, с. 374]). **Цілую** Вас сердечно (до К. Гаморака [69, с. 316]). **Цілую** Вас, мій дорогий друже (до В. Морачевського [69, с. 36]). **Цілую** тя (до Л. Бачинського [69, с. 78]). **Цілую** Вас і прошу пишіт, що робите, але з віцами новими. Бачинских здоровлю (до Л. Бачинського [69, с. 16]);

бувайте здорові: **Бувайте здорові** та й напишіт зараз (до О. Кобилянської [69, с. 200]). **Бувайте здорові** на святий вечір, на добрий вечір (до В. Морачевського [69, с. 182]). **Здорові будьте!** (до О.Кобилянської [69, с. 216]).

здоровити: **Здоровлю** Вас сердечно і Вашу Паню з надією, що моє сумління все буде мене угризати за незаплачену пренумерату (до Д. Донцова [69, с. 471]). **Сердечно Вас здоровлю** разом з Вашою панею (до Д. Донцова [69, с. 399]). **Здоровлю** усіх сердечно, а тебе цілую (до О.Колянковського [69, с. 460]). **Сердечно Вас здоровлю** всіх і надіюся ще Вас видіти і говорити (до А. Гаморак [69, с. 379]). Особливість етикетних формул з предикатом

здоровити у тому, що Стефаник використовує їх у середині листів з метою побажання і в кінці листів з метою прощання.

Інколи після етикетної формули прощання В. Стефаник ще може поставити запитання до адресата щодо здоров'я, особистого життя, таким чином натякаючи на те, що хоче отримати в зворотному листі відповідь. Також поряд з конструкціями прощання письменник використовує формули прохання, вибачення та побажання: *Тепер телеграфуйте, бо буду чекати* (до В. Охрімовича [69, с. 441]). *Сердечно вітаю Вас з дружиною і дитиною і остаюся все Вашим вдячним другом. Якщо буде цікавого, то напишу* (до В. Дорошенка [69, с. 405]). *Низько Вам кланяюся* (до К. Гаморака [69, с. 359]). *Я Вас поздоровляю і прошу, аби Ви мене не мали за грішника* (до В. Морачевського [69, с. 364]). *Вибачайте* може і кинув що образливе (до М. Мочульського [69, с. 369]). *Пишіть. Що дієте всі троє? Чи здорові-сьте? Та що дієте?* (до І. Плешкана [69, с. 309]). *Чи добре Вам і сестрі Вашій? Напишіть, коли ласкаві, якби не якби із тою кумою до купи зійтися. Сердечно Вас низьким поклоном прощаю і Вас і сестру.* (до С. Крушельницької [69, с. 311]).

Діапазон етикетних формул прощання в епістолярії В. Стефаника широкий і варіюється ситуацією спілкування від нейтрально ввічливого до інтимного, від офіційного до дружнього, від звичайного до жартівливого. У них найчастіше виявляється вплив часового фактора і територіальної належності автора, часом регламентується вибір етикетної формули соціальними ролями учасників спілкування, мірою їх близькості. У ролі прощальних етикетних формул автор часто використовує вислови, позначені народно-розмовним національним колоритом, орієнтовані на усне мовлення українців, з лексемою *здоровий*: *Юрчикови то напишу письмо, а тепер то єго файно вітаю здоров'єм і добром. Бувайте здорові* (до С. Морачевської [69, с. 151]). *Мій коханий, будь здоров і сердечно поздоров сестру. Не забудь пустити п'ятки, котру видираєш ми з-під серця* (до Л. Бачинського [69, с. 84]). *Здоров будь* (до Л. Бачинського [69, с. 71]). *Здоровля жичу матері, а сестру здоровлю* (до

Л. Бачинського [69, с. 29]). *Будьте здорові та напишіть або розкажіть що осему* (до М. Павлика [69, с. 7]). *Оставайте здорові* (до М. Павлика [69, с. 71]). *Будьте всіма здорові* (до О. Гаморак [69, с. 106]). *Здоровіт Вашого тата, поцюлюйте Юрчика і будьте здорові* (до С. Морачевської [69, с. 116]). Притаманна письменникові емоційність виявляється в морфологічній модифікації етикетних формул. Як наслідок – використання демінутивних суфіксів в одиницях етикету: *Будь здоровенький!* (до Ю. Морачевського [69, с. 114]). *Здоровлю Юрчика, і дівчатко, і жінку Вашу* (до В. Морачевського [69, с. 272]).

В епістолярії В. Стефаника в ситуації прощання часто вживаються стилістично марковані формули *здоровлю*, після яких зазначено автора листа. Пропонуємо з цією етикетною формулою відразу звернути увагу і на те, яким способом Василь Стефаник підписував своє ім'я в листах. У листах до близьких людей письменник часто підписував листи своїм іменем із певним займенником *твій* або *Ваш*, натомість до публічних осіб писав повінстю ім'я та прізвище: *Здоровлю Вас сердечно. Василь Стефаник.* (до О. Кобилянської [69, с. 308]). *Здоровлю Вас сердечно і напишіть картку, що не гнівається. Ваш Василь.* (до В. Морачевського [69, с. 192]). *Здоровлю Вас усі троє, аби-сьте здорові були. В.* (до В. Морачевського [69, с. 187]). *Сердечне Вас поздоровляю. Стефаник.* (до В. Моачевського [69, с. 40]). *Здоровлю сестру, родичів а тебе цілую Твій Василь.* (до Л. Бачинського [69, с. 10]). *Здоровлю усіх Вас разом. Василь.* (до В. Морачевського [69, с. 41]). *Здоровлю Вас сердечно. Стефаник.* (до В. Морачевського [69, с. 43]). *Здоровлю Вас усім добром. В. Стефаник* (до В. Морачевського [69, с. 52]). *Цілую тебе, родичів і сестру здоровлю. Твій В. Стефаник.* (до Л. Бачинського [69, с. 11]). *Здоровлю родичів і сестру, тебе ж цілую. В. Стефаник.* (до Л. Бачинського [69, с. 13]). *Pozdrawiam Was z doktorowq. 7. VIII. 95. Stefanyk.* (до В. Морачевського [69, с. 32]). Такі прощальні формули найчастіше функціонують із займенником *Вас* чи вказують на певне ім'я або свояцтво; разом з ними часто вживаються прислівники *щиро, сердечно.*

Досить часто у листах натрапляємо на елемент листів **P.S.** Переважно автор використовує постскрипtum тоді, коли вже надиктовує текст листів синові, а сам тільки ставить підпис. Тобто P.S. найчастіше виявляємо в пізніх Стефаникових листах: *Глибоко Вас шануючий Василь Стефаник. P. S. Лист диктований мойому синові, а підпис власноручний* (до К. Студинського [69 с. 411]) *Сердечно вітаю Вашу матір і сестру. В. Стефаник. P. S. Лист цей я диктував мойому [...] синові. Мій бідний підпис правдивий, за образок дуже дякую. Цей мій лист писаний строго інтимно до Вас і Ви його не кладіть у свою книгу, а оправте осібно і нікому не показуйте* (до Л. Кульчицької [69, с. 399]). *Уважайте, щоби Семен не був голоден, гроші і борги я Вам поплачу. Ваш В. Стефаник. P. S. Власноручно до нікого не пишу листів, а то й Ви, мабуть, не дістанете вже більше. Цей лист лишень до Вас* (до Ю. Морачевського [69, с. 397]). Звичайно, що і в ранніх листах виявляємо елемент постскриптуму, в яких Стефаник зазначає додаткову інформацію, що стосується змісту вихідного листа або попередньо отриманого: *Сердечно Вас поздоровляю і чекаю листа. Ваш В. Стефаник. P. S. «Дитяча пригода» таки знайшлася, посилаю в цьому листі* (до І. Лизанівського [69, с. 387]). *Весна у нас вже є. Тішимося. Ваш В. Стефаник. P. S. Чи дістали Ви мій лист на аркуші паперу, чи пропав?* (до О. Гаморак [69, с. 248]). *Будьте здорові. В. Стефаник. P. S. За кілька годин я посилав сей лист і дивувався, як можна комусь так голову морочити, як Вам. Уважаю, що-м повинен Вам долучити відшкодоване за очі* (до О. Кобилянської [69, с. 215]). *Ваш щирий (і трохи хоробливий) В. Стефаник. P. S. Кобих міг заплакати, так бих заревів, що аж жили би ся збігли. Ваш щирий В. Стефаник* (до О. Гаморак [69, с. 6]). Хоча постскриптум як композиційний елемент листа не належить до етикетних формул, однак в таких конструкціях В. Стефаник теж інколи бажає, прощається, перепрошує.

Цікаво, що етикетну формулу *прощай(те)*, яка би мала найбільш виразно структурувати комунікативну ситуацію прощання, Василь Стефаник майже не використовує. Семантика дієслова *простити* в етикетній формулі *Прощай (те)*, від якого вся ситуація має назву прощання, вказує «на прохання вибачити вину

перед розлукою, розставанням» [64, с. 354] у значенні *прощатися*. Семантично ця форма відрізняється від формули *До побачення*. Коли вживають *Прощай (те)*, то це означає здебільшого розлуку на довгий час, назавжди, а форма *До побачення* означає можливість повторної зустрічі. У листах В. Стефаника ця етикетна формула функціонально обмежена і в кількості, і в якості застосування. Так, виявляємо тільки такі приклади з цією семантикою: *Сердечно Вас низьким поклоном **прощаю** і Вас і сестру* (до С. Крушельницької [69, с. 311]). *За Вашу дуже приятельську прислугу і услугу дякую Вам вже, віддай, з **прощанням**, бо я більше не годен вже поїхати, щоби побачити Вашу сердечну сім'ю* (до М. Шухевича [69, с. 435]). *Сердечно Вас **пращаю** і буду старатися Вас лично поздоровити, як ще коли буду у Львові. Василь* (до О. Назарука [69, с. 420]). ***Пращаючи** Вас, дуже Вас перепрашаю за трохи безличну мою сміливість до Вашої особи, але стан мій такий, що я це мушу робити* (до К. Студинського [69, с. 411]). Хоча в сучасному мовленні найуживанішим, стилістично незабарвленим, незалежним від часового фактора є вислів *До побачення*, однак в епістолярії письменника ми виявляємо його тільки один раз в листі до В.І. Морачевського: (*До побачення*) [69, с. 36].

Деякі листи В. Стефаника завершуються складними реченнями. Це не типово для його листів: такі конструкції не містять етикетної формули прощання, тому подібні епістоли ніби не завершені: *Посилаю Вам сей лист і жалую, що сам не можу йти до Вас і розповісти Вам за весну, і подивитися, чи не сумні Ви?* (до В. Морачевського [69, с. 115]). *Ще-м сего нікому не вповідав і нікому не вповім, а Ви перечитайте лист, підріт, киньте жидам під ноги, а мене не зрадьте* (до С. Морачевської [69, с. 155]).

Не можемо не звернути увагу на жести під час прощання в усному мовленні, які замінюються в писемному спілкуванні формулами етикету: тиснути руку, цілувати, обіймати, обнімаю і цілую, кланяюсь тощо. Це часто засвідчують кінцеві частини Стефаникових листів, особливо до митрополита Андрея Шептицького, де кожен лист закінчується словами про стискання і цілування руки: *Не гнівайтесь, ексцеленціє, і подайте мені руку, яку я Вам хочу*

стиснути з подякою. **Цілую** Ваші руки з найбільшою подякою вічно вдячний. (до А. Шептицького [69, с. 462]). *Низько* Вам **кланяюся**. (до К. Гаморак [69, с. 358]). **Цілую** Вашу потужну руку і остаю Вам вдячним раз на все. (до А. Шептицького [69, с. 467]). **Кланяйтесь** сестрам, як ще у вас є, та всім патріотам. (до О. Гаморак [69, с. 6]). *З найвисшою вдячністю* **цілую** Вашу руку (до А. Шептицького [69, с. 468]). *Юрчиківі* **поцілунок** в ручку і Вам також, а доброму татові Вашому сердечний **поклін** (до С. Морачевської [69, с. 169]). **Цілую** Вашу руку і остаю все Вам вдячний (до А. Шептицького [69, с. 469]). **Цілую** Ваші руки Вам все вдячний (до А. Шептицького [69, с. 470]). **Цілую** Вашу предобру руку все Вам вдячний Василь (до А. Шептицького [69, с. 472]).

Прощальні етикетні формули В. Стефаніка філігранно доповнює формулами пошанності та прихильності, виражаючи шанобливе ставлення до адресата: *Остаю з найглибшою любов'ю до Вас, все вдячний* (до А. Шептицького [69, с. 463]). *З цілою відданістю вірного чоловіка дякую Вам за пам'ять та остаю Вам все до глибини душі відданий* (до А. Шептицького [69, с. 464]). *Прошу прийняти від мене найглибшу вірність Вашій особі.* (до А. Шептицького [69, с. 475]). *Дякую і остаю з найглибшим поважанням* (до Д. Донцова [69, с. 466]).

Новеліст переважно послуговується компліментарними етикетними висловами для підкреслення соціально важливої ролі адресата, для вираження оцінки його таланту, творчої майстерності, позитивного ставлення до нього: *Мій дорогий друже, пишіт, Ваші письма для мене, що траві роса* (до В. Морачевського [69, с. 36]). *Ви пишіт до мене і не оглядайтеся на то, чи буду відписувати. Ваші листи такі любі* (до В. Морачевського [69, с. 68]). *Пишіт, мої добрі, та й богато. Здоровлю і Вашу паню, і Вашого хлопчика, і Вас.* (до В. Морачевського [69, с. 154]). *Оставайтеся в добрі. Лист дістав-єм від наших рус[івсь]ких емігрантів – дуже файний – і буду з ними* (до О. Гаморак [69, с. 246]).

Формула прихильності іноді поширюється дієсловом наказового способу на позначення прохання: **Відпиши** зараз план «різдвяний» (до Л. Бачинського

[69, с. 38]). *Пишіть* ще що. *Здоровіть* цьоцю, добродійку, тата, шан[овного] учителя із школи і дому (до О. Гаморак [69, с. 55]). *Напишіть*, що Ви ще мій друг, і не гніваєтеся (до В. Морачевського [69, с. 108]).

Отже, у листах Василя Стефаника етикетні формули прощання закономірно належать до тих, які є одними з найбільш численних, що зумовлено самою природою листів. Вони ж мають важливе психологічне та емоційне навантаження, адже прощатися зі співрозмовником завжди не просто, для Стефаника зокрема. Прощаючись зі своїми адресатами, письменник прагне залишити про себе приємне враження, зберегти майбутні добрі стосунки зі співрозмовниками, тому вдається до різних ввічливих та компліментарних засобів. В останніх рядках своїх листів В. Стефаник завжди щирий, прямолінійний і водночас гречний та емоційно багатий. Епістолярій містить розвинену систему лексико-синтаксичних варіантів етикетних формул прощання з опорними лексемами *повага, поважання, здоров'я, здоровити, цілувати* та ін. Часто формули прощання структуровані словами вдячності, вибачення, прохання, тобто тими конструкціями, що були розглянуті в попередніх підрозділах.

2.3. Етнічно-національна специфіка мовного етикету в листах

В. Стефаника.

На думку О. Мельничука, «український мовленнєвий етикет – це система спеціально призначених формул ввічливості, яка склалася у процесі історичного розвитку народу, відображає особливості мовної свідомості, основні риси ментальності, зокрема такі, як доброзичливість, толерантність, щирість, прихильність, люб'язність» [цит. за: 39, с. 15]. Безперечно, будь-який аспект спілкування відбиває національну специфіку народу, адже «мовна поведінка народу, без сумніву, поєднана із його загальною культурою, етнопсихологічними рисами, народними традиціями» [13, с. 32]. Мовленнєвий

етикет Василя Стефаника яскраво відображає національні особливості українців, їхні ментальність, спосіб сприймання світу та світорозуміння. Етикетні формули не лише розкривають заковані в лінгвокультурі усталені морально-духовні цінності, а й сприяють глибшому проникненню в культурний код української нації, її образ мислення та мовні знаки, за допомогою яких носій мови виражає своє світосприйняття.

Передусім в етикетних формулах листів виявляємо такі етнопсихологічні риси українців, як:

побожність: *Нехай вас Бог своєю ласкою потішить, а діти хай Вам ростуть великі і подібні до Тата* (до М. Кромпець [69, с. 474]). *Най Вас бог милує і руску літературу і всіх нас* (до О. Маковея [69, с. 248]). *А Ви будьте веселі і не журіться, Бог дасть, то ліпше буде* (до О. Гаморак [69, с. 352]). *Най Вас Бог благословить* (до Ю. Морачевського [69, с. 398]). *Нехай же господь бог благословить Вашу молоденьку жінку і Вашого малого Богдана* (до М. Шухевича [69, с. 435]). *Нехай вас Бог своєю ласкою потішить, а діти хай Вам ростуть великі і подібні до Тата* (до М. Кромпець [69, с. 474]). *Дай Боже Вам здоровля і щасливу їзду* (до Гамораків [69, с. 278]).

Пошана до батьків: *Я сидів у Львові добу в тім готелю, де все Ваші тато перебувають. То би дуже файно було, якби тато перейшли до Кутів. (використання форми множини до особи у формі однини)* (до С. Морачевської [69, с. 156]); *Юрчикові поцілунок в ручку і Вам також, а доброму татові Вашому сердечний поклін* (до С. Морачевської [69, с. 169]); *Мамі і Маринці бажаю з цілого серця здоров'я і задоволення із своїх дітей* (до В. Шимоновича [69, с. 393]). *Сердечно вітаю Вашу матір і сестру* (до О. Кульчицької [69, с. 399]). *Здоровлю матір, тата, сестру і Ромка (...раєва)* (до Л. Бачинського [69, с. 14]).

Пошана до жінки: *Цілую руки твоїй жінці, здоровлю Твоїх дітей і остаю Твоїм другом* (до Я. Грушкевича [69, с. 456]). *Свою жінку поздоров від мене сердечно. Вона, як я ще здоров був, подобалася мені дуже* (до Я. Грушкевича [69, с. 474]). *Будьте ж здорові і жінку сердечно поздоровит* (до

В. Морачевського [69, с. 148]). *Панству Озаркевичам мій сердечний поклін і Вашій жінці і Юрчикови* (до В. Морачевського [69, с. 166]). *Здоровлю Юрчика, і дівчатко, і жінку Вашу* (до В. Морачевського [69, с. 272]). *Чекаю від Вас відповіді і поздоровляю Вашу жінку* (до І. Калитовського [69, с. 375]). *Вп. директорці перекажи, що я тішуся з того, що вона мене згадує, як тішиться молодий чоловік зглядами молодої жінки* (до Л. Бачинського [69, с. 38]).

Доброзичливість: *Здорові мені будьте, всі мої добрі, добрі приятелі* (до О. Гаморак [69, с. 319]). *Дякую Вам за добру поміч* (до О. Гаморак [69, с. 332]). *Дуже добрі-сьте, що пишете до мене* (до В. Морачевського [69, с. 282]). *Приїдьте, мої добрі* (до О. Гаморак [69, с. 108]). *Добра товаришко!* (до О. Кобилянської [69, с. 308]) *Будьте такі добрі та подайте мені адресу Лесі Українки, бо Морачевський перевіз один примірник «Синої книжечки» до Росії і не знає, кому її післати* (до О. Кобилянської [69, с. 276]).

На мовному рівні етнопсихологічні ознаки українців, зокрема доброзичливість, шанобливе ставлення до співбесідників і почуття власної гідності, виявляються в тому, що «семантичним центром багатьох висловів українського етикету є слова з коренем *добр-*, *здоров-*, *ласк-* (*добродію, доброго здоров'я, дай Боже здоров'я, ласкаво* та ін.)» [23].

Заслуговують на увагу етикетні формули звертання. Досі точаться суперечки щодо того, яка форма все-таки звертання на ім'я чи на ім'я по батькові властива українській мові. Якщо вдатися до етикетних формул звертання, то Василь Стефаник майже не використовує у своїх звертаннях вказівку на ім'я по батькові. Натомість пріоритетними були слова *друже* (101 раз), *товаришко* (75 разів), *товаришу* (59 разів), *пані* (55 разів), *пане* (31 раз) *добродію* (18 разів), які за лівобічною валентністю доповнені словами *шановний (-а)*, *добрий (-а)*, *вельмишановний (-а)*, *дорогий (-а)*, а за правобічною валентністю вказують на ім'я, прізвище, посаду, соціальний статус, свояцтво та ін. Не можемо опустити, що звертання Василь Стефаник використовує чітко у кличному відмінку, що відбиває самотність української мови та відрізняє її від інших мов.

Звертання на *Ви* до рідних та й навіть і чужих людей з метою пошанування – одна з власне ознак мовленнєвого етикету українців. Василь Стефаник чітко дотримується цієї споконвічної традиції, лише іноді дозволяє собі звернутися до приятелів на *ти*. Зникнення *Ви* у звертанні до рідних багатьма людьми сприймається не просто як звичайне руйнування граматичної форми, а як занепад моральних засад нашого суспільства [13, с. 37].

При ситуації вибачення найчастіше Стефаник використовує традиційні формули *вибачте, вибачайте*, однак інколи вживається форма *перепрошую*, що навіяна впливом польської мови. Колоритними, такими, що відбивають щирість української душі, є слова, які підсилюють етикетні формули подяки – *сердечно, файно, гарно, красно, дуже*.

Як зауважує Г. Татаревич, «Український мовленнєвий етикет пов'язаний із вдачею українця, його етнопсихологічними рисами. І хоча етикетне поведіння не є прямим свідченням моральності, однак він тісно пов'язаний з українською ментальністю» [71, с. 18].

Як бачимо, мовленнєвий етикет є важливою частиною національної культури. Він динамічно розвивається протягом усієї культурної еволюції кожної національності, української зокрема, під впливом низки чинників, насамперед історичних, соціальних, психологічних, і відображає духовність народу. У мовленнєвій поведінці Стефаника як адресанта сформувався багатий народний досвід, виражений в етикетних формулах.

Висновки до розділу 2

Отже, в розділі 2 проаналізовано етикетні формули різних комунікативних ситуацій в листах В. Стефаника, які опосередковують мовленнєву поведінку автора через систему національно-специфічних стереотипів.

В. Стефаник, як правило, використовує прийняті тогочасним суспільством усталені формули привітання, звертання, вибачення, подяки, прохання, прощання, інколи доповнюючи їх колоритними словами. Серед комунікативних ситуацій виокремлено формули високої та нейтральної тональності, зумовлені вибором етикетної формули з урахуванням особи адресата, його статі, характеру взаємин з адресантом та ін.

Листи Василя Стефаника починаються не комунікативною ситуацією привітання, як зазвичай прийнято в листах, а формулами звертання у кличному відмінку. Вони мають дещо автоматизований характер, оскільки відзначаються одноманітністю та шаблонністю. Вибір звертання залежить від особи адресата.

У висловах подяки найвиразніше помітна доброзичливість автора, тому їхнє використання для світогляду Стефаника є обов'язковим. Вибачення супроводжується проханням вибачити – виявити поблажливість, простити. Прохання – мовленнєва дія до спонукання у ввічливій формі з метою чогось досягти. Вибір етикетних конструкцій прощання в епістолярії В. Стефаника не залежить від часу, на який розлучаються особи, натомість враховують особистість співрозмовника. Усі комунікативні ситуації у листах передані крізь призму мовної картини світу тогочасного українця та відбивають національні риси. Етикетна поведінка адресанта реалізована в епістолярії за наперед запрограмованими, змодельованими правилами й стереотипами.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Останнім часом в усьому світі зростає рівень зацікавлення мовленнєвим етикетом: нові перспективи його вивчення відкрилися через використання прагматичних аспектів аналізу комунікації й поведінки людини в суспільстві. Етикет має виняткову роль у становленні та функціонуванні всієї системи культури певного народу, саме тому вивченню й аналізу цього явища присвятили свої праці спеціалісти з теорії комунікації та семіотики, мовознавці, психологи, соціологи, етнографи.

Вивчення етикетних формул саме на матеріалі епістолярію зумовлено тим, що епістолярна спадщина В. Стефаніка є продуктом тогочасної епохи, отже, листи репрезентують виразну картину становлення й розвитку українського мовного етикету протягом певного історичного періоду; епістолярним текстам властива змістова свобода, політематичність, завдяки чому вони експлікують більш широкий спектр етикетних одиниць; текст листа – вдалий фон для дослідження безперервності розвитку етикетних норм, крім того, він дає змогу простежити зміни в мовленнєвому етикеті.

Відповідно до мети нашого дослідження, у роботі виявлено та описано етикетні формули в епістолярії В. Стефаніка з погляду їх вираження та функціонування. Досягнення мети дало змогу розв'язати усі поставлені завдання.

1. Найперше методом аналізу фахової літератури розкрито сутність понять «мовний етикет», «мовленнєвий етикет» у лінгвістиці, а саме: мовний етикет – це сукупність правил мовної поведінки, які враховують національні особливості певного народу; мовленнєвий етикет – це реалізація мовленнєвої поведінки мовця із застосуванням стійких формул спілкування, прийнятих суспільством з метою досягнення комунікативної цілі. Мовний та мовленнєвий етикет є об'єктом наукових досліджень у лінгвістиці, оскільки відображають культурні, соціальні, психологічні та історичні особливості мовної спільноти.

2. Відповідно до фактичного матеріалу, методом суцільної вибірки виокремлено етикетні формули, які структурують комунікативні ситуації. Серед найбільш уживаних у листах Василя Стефаника є етикетні формули привітання, звертання, прохання, вдячності, вибачення, побажання та прощання.

3. За допомогою методу структурного та семантичного аналізу виявлено мовні засоби, якими експліковані формули мовленнєвого етикету, схарактеризовано структуру етикетних формул і визначено інваріантні засоби. В. Стефаник використовує зазвичай традиційні для української мови етикетні формули, інколи доповнюючи їх колоритними лексемами.

Серед найбільш уживаних етикетних формул в листах виявлено звертання, оскільки вони виконують функцію першої фрази: етикетні формули привітання у «чистому» вигляді не властиві листам Василя Стефаника, оскільки замість них використовуються конструкції звертання.

Формули звертання, як і годиться, письменник вживає в кличному відмінку, за винятком кількох девіантних випадків. Структура та зміст звертання в листах залежать від статі, соціального становища адресата, віку, особливостей стосунків (родинні чи офіційні) письменника. До деяких адресатів новеліст часто використовував одні і ті самі етикетні формули (Андрей Шептицький, Бачинський, Морачевський). Безперечно, найчастіше звертання функціонують на початку листа, однак виявляємо їх і в середині епістол. У конструкціях-звертаннях В. Стефаник переважно використовує лексеми, що позначають рід діяльності (*Товаришу редакторе! Дорогий редакторе! Дорогий Професоре!*), соціальний статус (*Дорогий пане! Дорога Пані!*), свояцтво (*Дорогий Шваґре!*), спорідненість (*Дорогий Товаришу! Любий добродію! Дорогі Добродію! Високоповажаний Товаришу! Шановна товаришко! Найдорожша товаришко!*), імена та прізвища, імена по батькові (*Найдорожчий Юрку! Дорога Зонечко! Любенький Левку! Дорога Ганно! Дорога Ганю! Дорогий Іване! Дорогі Миколо! Дорогий Денисе! Дорога Ольго! Дорогий Володимире! Дорогий Славку! Дорогий Олексо! Дорогий Донцов!*

Коханий Льве Василевичу!). Звертання підсилені прикметниками *дорогий, коханий, любий, шановний, високоповажаний*. Серед формул-звертань переважають дво- та трикомпонентні конструкції, які переважно однотипні за частиномовною належністю, однак різняться стилістичною забарвленістю – від офіційних до особистих. В епістолярії новеліста звертання передусім виконують фатичну, номінативну та емоційно-оцінну функції.

Комунікативну ситуацію прохання в листах В. Стефаника створюють спеціалізовані й неспеціалізовані етикетні формули прохання. Найбільш уживаними є речення з предикатом *просити* в особовій формі, який зазвичай доповнений прислівниками *щиро, дуже, ласкаво, уклінно*. Безперечно, уживання дієслів у формі наказового способу є центральним засобом для створення ситуації прохання (*На свята різдвяні зроби яку забаву...; Лишень хату улади так, аби було в ній гарно сидіти та і писати*). Водночас для епістолярію В. Стефаника характерним є поєднання імперативних формул із засобами, які пом'якшують категоричність і позитивно впливають на адресата. Зокрема з цією метою письменник уживає формули звертання, що містять присвійні займенники, прикметники з позитивною оцінкою, як-от: *Приїдьте, мої добрі, конче приїдьте; Мій єдиний друже, пишіть же конче*. Виявлено, що характерними особливостями епістолярію Василя Стефаника є непрямі прохання у формі питальних речень, складних речень, головна частина яких позначає позитивний наслідок виконаного прохання, а підрядне умови – власне прохання, вираження прохання за допомогою слова *надіюся*.

З-поміж етикетних формул вдячності переважають лексеми *дякувати, дякую, вдячний, подяка*. Вислів *спасибі* в епістолах письменника не виявлено жодного разу. Етикетне вираження подяки має відносно стабільну структуру: якщо новеліст використовує модель речення з прийменником *за*, то переважно це прості речення, якщо ж використовує сполучний засіб *що* – тоді складнопідрядне речення: *Ще Вам із серця дякую за прихильність до мене. Дуже Вам файно дякую за газети. Дякую за фотографію. Я Вам дякую, що Ви мене і слова мої любите. Насамперед я Вам дуже і дуже дякую, що Ви до*

багатьох клопотів взяли ще один клопіт – мене. На початку листа висловлення вдячності зазвичай впливають на адресата, створюючи сприятливий мікроклімат спілкування і визначаючи характер стосунків. Наприкінці листа етикетні формули вдячності використовуються зазвичай для того, щоб підтвердити вдячність, дати адресату зрозуміти, що Стефаник поважає його зусилля та добрі вчинки, а також привернути увагу до важливості події, яка стала причиною вдячності. Етикетні формули вдячності часто функціонують, поєднуючись з етикетними конструкціями вираження побажання, прохання, вибачення.

Комунікативну ситуацію вибачення в аналізованих листах структурують переважно етикетні формули *вибач (те), вибачай (те), прости (простіть), даруйте, не гнівайтесь*, які можуть ускладнюватися конструкціями зі значенням прохання. В етикетних формулах вибачення переважають форми множини в 2-ій особі наказового способу недоконаного виду: *Тож даруйте мені, що коротенько Вам напишу. **Вибачайте**, може і кинув що образливе. **Не гнівайтесь**, ексцеленціє, і подайте мені руку, яку я Вам хочу стиснути з подякою* Це зумовлено тим, що до своїх адресатів Стефаник звертається на Ви, причому дуже часто пише займенник з великої літери.

Серед формул етикету, ужитих у ситуації побажання, виокремлено два види побажань: перший – зумовлений привітанням з нагоди певного свята, другий – як частина ввічливого спілкування, що засвідчує турботу та повагу до адресата. Головними лексемами, що виражають побажання в листах, є *бажаю* та *здоровлю*; частотними є дієслівні форми наказового способу з частками *най, хай* та сполучниками *аби, аби-сьте, коби*. Найчастіше автор зичить своїм близьким людям здоров'я та щастя. Етикетними формулами побажання В. Стефаник не тільки висловлює свої щирі почуття, а й підбадьорює, надихає адресатів, засвідчуючи ввічливість та турботу.

Однією з найчисленніших є група етикетних формул, що завершують листи та репрезентують ситуацію прощання. Прощаючись зі своїми адресатами, письменник прагне залишити про себе приємне враження, зберегти майбутні

добрі стосунки зі співрозмовниками, тому вдається до різних ввічливих та компліментарних засобів. Епістолярій містить розвинену систему лексико-синтаксичних варіантів етикетних формул прощання з опорними лексемами *повага, поважання, здоров'я, здоровити, цілувати* та ін.: *Дякую і остаю з найглибшим поважанням. Мамі і Маринці бажаю з цілого серця здоров'я і задоволення із своїх дітей. Цілую Вас сердечною.* Часто формули прощання доповнюють слова вдячності, вибачення, прохання. Виявлено засоби, що передають прощання жестами: *цілую, обіймаю, тисну руку* та ін.

4. З'ясовано функціонально-стилістичні особливості формул увічливості у Стефаникових листах. Етикетні формули в епістолах письменника виконують номінативну, експересивну, емоційно-оцінну, фатичну функції. Завдяки вдало підібраним етикетним формулам В. Стефаник легко комунікує з людьми різного соціального статусу. Його щирість та прямотинійність вкотре засвідчують, що це була мудра, глибоко толерантна, гречна людина, яка в листах залишила нам неоціненну інформацію про епоху, культуру, особливості моленневої поведінки, зокрема закарбованої у формулах етикету.

5. Мовна поведінка народу, безперечно, пов'язана з його загальною культурою, етнопсихологічними рисами, народними традиціями. Василь Стефаник за допомогою етикетних формул відбив риси української ментальності – побожність, пошанування старших за віком, шанобливе звернення до жінки, доброзичливість, що в мовному аспекті реалізовано за допомогою використання звертань на *Ви*, використання форми множини до однієї особи (*Дорогі Миколо*), частого застосування лексем із коренем *добр-, здоров-, ласк-*.

Перспективність досліджень мовного етикету в листах Василя Стефаника полягає у вивченні прагматичних особливостей етикетних формул з урахуванням особи адресата.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів, 1990. 232 с.
2. Бабій І. Кольорономінація як особливість ідіостилю В. Стефаника. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія: Мовознавство. 2007. Вип. 1(16). С. 321–333.
3. Баран Є.М. Листування як літературознавче джерело. *Василь Стефаник художник слова*. Івано-Франківськ : Плай, 1996. С.155-165.
4. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 344 с.
5. Беценко Т. П. Ідіостиль Василя Стефаника : синтаксичні засоби поетики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Філологія. 2016. Вип. 21 (1). С. 9-13.
6. Бігич О.Б. Формування методичної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови. *Рідна школа*. 2002. № 4. С. 60-62.
7. Богдан С . Типологічне й індивідуальне в епістолярній поведінці Василя Стефаника: звернення. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. Вип. 34. Ч.П. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. С.225-230.
8. Богдан С. «Дорога і шановна товаришко!»: спроба реабілітації узвичаєних українських гоноративів. *Волинь філологічна: текст і контекст*. Луцьк, 2018. Вип. 26. С. 26–49.
9. Богдан С. Діалектні риси в епістолярних стереотипах Василя Стефаника. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Слов'янська філологія. Чернівці, 2008. Вип. 428–429. С. 111–117.
10. Богдан С. Епістолярій Лесі Українки і мовленнєвий етикет українського народу. *Українська мова і література в школі*. 1993. №2. С. 33–37.
11. Богдан С. К. Епістолярні звертання як вияв індивідуальної мовної картини світу. *Актуальні проблеми металінгвістики*. Київ-Черкаси : Брама, 1999. С. 292–295.

12. Богдан С. К. Формули етикету в українській епістолярії. Урок української. 2002. № 4. С. 30-34.
13. Богдан С. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ : Рідна мова, 1998. 475 с.
14. Боднар Деякі аспекти формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів іноземної мови. Наукові записки міжнародного гуманітарного університету : зб. наук. пр. Одеса, 2007. Вип. 6. С. 89-93.
15. Ботвина Н. В. Міжнародні культурні традиції: мова та етика ділового спілкування: навчальний посібник. Київ: АртЕк, 2000. 192 с.
16. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні: підручник. Київ : КНЕУ, 2004. 383 с.
17. Ветрова Е. С. Звертання пане, пані, добродію, добродійко в українському мовному етикеті. *Лінгвістичні студії*: Зб. наук. праць. Вип. 15. Донецьк: ДонНУ, 2007. 351–355 с.
18. Ветрова Е.С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників ХІХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2004. 18 с.
19. Волкова І. В. Формули звернення як форма мовленнєвого етикету в українській прозі ХХІ століття. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. ХХІІІ. Ч. 1. С. 465 – 470.
20. Габелко О. М. Категорія ввічливості як складова мовного етикету в сучасній англійській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. Вип. 23. 2012. 39-41 с.
21. Гедз С.Ф. Використання питальних речень із метою впливу на діяльнісну поведінку адресата в умовах конфліктної ситуації. *Наук. вісник Волинського державного у-ту ім. Л. Українки*. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvnu/filolog/2007_3/6/4.pdf, 2007. С. 168 – 170.
22. Гіпперс З. В. Короткий культурологічний словник-довідник. Львів : ЛБІ НБІ, 2004. 27 с.

23. Гнатюк Л. Ввічливість і мовленнєвий етикет в умовах інтерперсональної комунікації. Прагматичні й функціонально-комунікативні аспекти. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*: збірник наукових праць. Випуск 9. Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. С. 214–221.
24. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія. Київ : Логос. 2004
25. Гриценко Т. Б. Етика ділового спілкування: навч. посібник. Київ, 2007. 344 с.
26. Грещук В.В. Лінгвістичний аспект листування. *Василь Стефаник – художник слова* : монографія. Івано-Франківськ : Плай, 1996. С.165-176.
27. Дмитрук Л. Особливості українського мовленнєвого етикету. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. Вип. 1. 2016. 273-277 с.*
28. Дудик П. Епістолярний стиль мови і мовлення. *Стилістика української мови* : навч. посібник. Київ : Академія, 2005. С. 94–99
29. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.
30. Журавльова Н. «...Лиш о ласку благаю...» (Формули ввічливості з коренем ласк- в епістолярному стилі ХІХ– початку ХХ ст.). Семантика мови і тексту : зб. статей VIII Міжнар. наук. конф. (м. Івано-Франківськ, 22–24 жовтня 2003 р.). Івано-Франківськ, 2003. С. 183–189.
31. Журавльова Н. Дещо про епістолярну гречність Лесі Українки. *Леся Українка і сучасність*. Луцьк, 2008. Т. 4. Кн. 2. С. 307–315.
32. Журавльова Н. М. Поетика української епістолярної ввічливості ХІХ – початку ХХ століття : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2012. 548 с.
33. Зубенко Л.Г., Немцов В.Д. Культура ділового спілкування. Навч. посіб. Київ : ЕксОб, 2002. 200 с.
34. Ільків А.В. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ – початку ХХ століть : дисертація. ... д. філол. наук: 10.01.01. Івано-Франківськ, 2016. 410 с.

35. Киселюк Н. П. Особливості взаємодії вербальних і невербальних компонентів комунікації при маніфестації емоцій у художньому англomовному дискурсі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Вип. 46. Луцьк, 2014. 90-92 с.
36. Ковалик І. І. Наукові основи побудови Словника мови художніх творів Василя Стефаника. *Художнє слово Василя Стефаника: Матеріали для Словопоказчика до новел В. Стефаника*. Львів, 1972. С. 98-99.
37. Коваль А. П. Ділове спілкування: навч. посібник. Київ : Либідь, 1992. 280 с.
38. Козловська Г.В. Актуальність проблем міжкультурної комунікації в сучасних умовах. Київ. : 2005. 176 с.
39. Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль. Івано-Франківськ, 2002.
40. Кононенко В. Мовленнєвий етикет: регіональний аспект. *Укр. мова і літ. в середн. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2000. № 6. С. 19-21.
41. Коцюбинська М. «Моя література в моїх листах». *«Зафіксоване й нетлінне»: роздуми про епістолярну творчість*. Київ: Дух і Літера. Харківська правозахисна група, 2001. С.165-173.
42. Кузьменко В. І. (1999). Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20 – 50 років ХХ ст.: автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.01 – українська література. Київ, 40 с.
43. Культура української мови: довідник / уклад. С. Я. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець та ін. Київ : Либідь, 1990. 304 с.
44. Ленець К. В. Епістолярний стиль. Українська мова : енциклопедія / редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 174–175.
45. Лужецька Л. Мовний етикет і його роль у становленні мовленнєво компетентної особистості майбутнього вчителя початкових класів. *Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб.наук.праць*. 2013. С. 508 – 515.
46. Мазоха Г. С. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини ХХ ст. : автореф. дис... д-ра філол. наук :10.01.01 / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. 35 с.

47. Мазоха Г.С. Теоретичні аспекти дослідження письменницького епістолярію. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія «Філологічні науки». 2013. № 2 (1). С. 152–161.
48. Мельничук О. Еліптизація етикетних конструкцій. *Актуальні проблеми синтаксису*. Чернівці : Рута, 2006. С. 167-171
49. Мельничук О. М. Український мовленнєвий етикет : синтаксично-стилістичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / О. М. Мельничук .Чернівці, 2005. 22 с.
50. Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету. Звертання: монографія. Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Логос, 2006. 167с.
51. Найрулін А. Етикетні формули в епістолярію Ольги Кобилянської як вияв прагмалінгвального (конотативного) компонента. *Лінгвістика*. Старобільськ, 2019. № 1 (40). С. 97–107.
52. Найрулін А. Структурні елементи в епістолярію М. Коцюбинського як засіб виявлення конотативного компонента. *Семантика мови і тексту* : зб. статей VIII Міжнар. наук. конф. (м. Івано-Франківськ, 22–24 жовтня 2003 р.). Івано-Франківськ, 2003. С. 348–352.
53. Найрулін А.О. Епістолярій М. Коцюбинського в історії української літературної мови (особливості конотації епістолярію письменника) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 - українська мова. Луганськ, 2005. 19 с.
54. Олійник В. В. Спілкування як комунікативний феномен: соціально-психологічні аспекти. *Вісник Національного університету оборони України*. Вип. 2 (33). Київ, 2013. С. 266-269
55. Палеха Ю. І. Ділова етика: навч.-метод. посіб. Київ: Вид-во Європ. ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджм. і бізнесу, 2004. 350 с.
56. Плющ Н.П. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету. URL: http://www.philology.kiev.ua/Lingur/art_64.htm.
57. Пустовіт В. «Моя література – в моїх листах» (літературно-культурний дискурс епістолярію Василя Стефаника). *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*: зб. наук. праць. Вип. 6. С.207-211.

58. Пустовіт В.Ю. Письменницький епістолярій: філологічний дискурс : посібник. Київ : Інтерсервіс, 2020. 106 с.
59. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування: Навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 291 с.
60. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. Київ, 2006. 716 с.
61. Семенюк О.А., Хорощак М. Формули прохання в епістолярії Василя Стефаника. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 64. Том 2. С.209-215.
62. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. М.,1993. 350с.
63. Сімович В. Наша товариська мова : Праці у двох томах. Т. 1: Мовознавство / Упорядк. і передм. Л. Ткач. Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. С. 283–289.
64. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т.
65. Стахів М. Український комунікативний етикет: навч.-метод. посіб. Київ : Знання, 2008. 245 с.
66. Стельмахович М. Г. Мовний етикет. *Культура слова*. Київ, 2001.
67. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет. *Дивослово*. 1998. № 3. С. 20–21.
68. Степаненко М. Василь Стефаник і Велика Україна. *Василь Стефаник художник слова*. Івано-Франківськ : Плай, 1996. С.244-248.
69. Стефаник В.С. Зібрання творів : у 3 т. у 4-х кн. / редкол.: С.І. Хороб (голова) та ін. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2020. Т. 1, кн. 2 : Листи / упорядкув. Є. Барана. 600 с.
70. Тарновецька-Ткач Л., Шепелюк І. Стилїстика офіційного та товариського спілкування в епістолярних текстах і сучасні потреби розмовного стилю

української мови (за листами Ю.Федьковича). *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці: Рута, 1999. Вип. 52-53. Слов'янська філологія. С.100-112.

71. Татаревич Г. Етикет і ментальність. *Дивослово*. 1998. № 3. С. 18-20.

72. Трубіцина О. М. Мовна компетенція особистості професіонала як об'єкт комплексного дослідження. *Мова і культура*. (Науковий щорічний журнал). Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. Вип. 9. С. 57-62.

73. Українська мова. Енциклопедія / В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2004. 824 с.

74. Хороб С. Листування як літературознавче джерело. *Василь Стефаник – художник слова*. Івано-Франківськ : Плай, 1996. 272 с.

75. Чмут Т.К., Чайка Г.Л. Етика ділового спілкування: Навч. посіб. Київ : Знання, 2007.

76. Шабат С.Т. Категорія питальної модальності в сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». ІваноФранківськ, 2000. 19 с.

77. Шапран Н.В. Функціональні особливості компліментарних висловлень в англomовном удискурсі. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: «Філологічна». Серія філологічна. Вип. 11. 2009. С. 421-428

78. Шкіцька І.Ю. Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 440 с.

79. Шутова М. О. Мовленнєвий етикет як система координат у міжособистісній і міжкультурній комунікації. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія : «Філологія». Київ: Видво КНЛУ, 2013. Т. 16. № 1. 134-142 с.